ॐ

✦ ❖ ✦

गृहस्थधर्म र गुरु–कृपा

सन्तराम मार्गको वैदिक दृष्टि

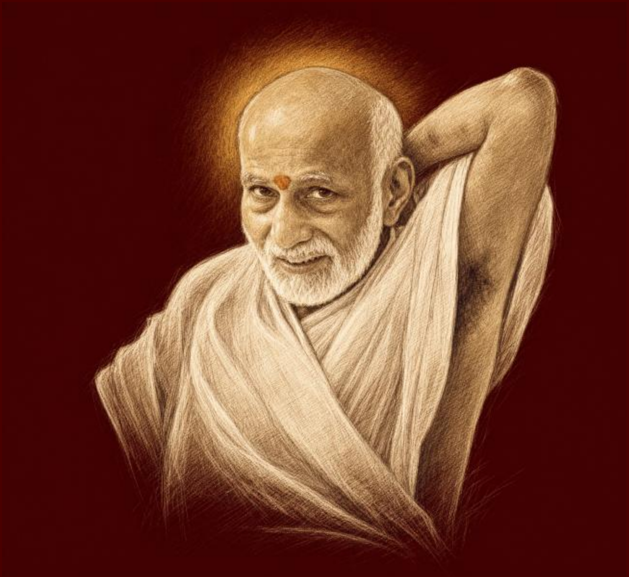

दुई महान् संस्कृतिहरूको सङ्गम रुपी वैवाहिक यात्राको
वैदिक र अध्यात्मिक अवलोकन मुल्यांकन पुस्तिका

✦ ❖ ✦

✦ ❖ ✦

भाग १ — आवाहन: जीवनको वास्तविक प्रश्न

✦ ❖ ✦

भूमिका: किन यो पुस्तक?

आजको व्यस्त र प्रतिस्पर्धात्मक संसारमा हामी निरन्तर दौडिरहेका छौँ। यद्यपि आजको युगमा भौतिक सुख–सुविधा (Material Comforts) प्रचुर मात्रामा उपलब्ध छन्, तर भित्री शान्ति (Inner Peace) र आध्यात्मिक पूर्णता (Spiritual Fulfillment) को खोजी अझै जरुरी बन्दै गएको छ। अर्थ–दौड (Rat Race) को यो युगमा कहिलेकाहीँ हामी आफ्नो वास्तविक स्वरूप र सम्बन्धहरूको महत्त्वलाई बिर्सन पुग्छौँ, जसको परिणाम स्वरूप आज समाजमा सम्बन्ध–विच्छेद (Divorce) र पारिवारिक विखण्डनका घटनाहरू बढ्दै छन्।

तर, यस्तो चुनौतीपूर्ण समयमा नै विवाहको वास्तविक महत्त्व झन् प्रस्ट हुन्छ। विवाहलाई केवल एक सामाजिक वा कानुनी सम्झौता (Social Contract) नमानेर यसलाई पुनः एक पवित्र संस्कार (Sacred Samskara) का रूपमा स्थापित गर्नु आजको आवश्यकता हो। विवाह दुई शरीरको मात्र नभई दुई आत्माहरूको मिलन हो, जसले

एकअर्कालाई प्रेम, त्याग र समर्पणको मार्ग हुँदै जीवनको उच्चतम लक्ष्य—मोक्ष (Liberation)—तर्फ डोहोऱ्याउँछ।

यो पुस्तक नेपाली वैदिक परम्परा र गुजराती सन्तराम भक्ति परम्पराको पवित्र विवाहको अवसरमा एक विशेष उपहार स्वरूप तयार पारिएको हो। नेपालको प्राचीन वैदिक चिन्तन र गुजरातको पवित्र सन्तराम महाराजको 'सेवा र भक्ति' को मार्गलाई जोड्ने यो पुस्तक सनातन परम्पराको एउटा सुन्दर सेतु (Bridge) हो।

यो केवल पढ्नका लागि होइन, बरु नवदम्पती र दुवै परिवारजनले दैनिक जीवनमा उतार्न सकिने र जीवनभर अभ्यास गर्न सकिने एक आध्यात्मिक साधना–ग्रन्थ (Spiritual Manual) हो। यसमा समावेश व्यावहारिक र आध्यात्मिक विचारहरूले हाम्रा सानातिना दैनिक क्रियाकलापहरूलाई कसरी पवित्र र आनन्दमय बनाउने भन्ने सिकाउनेछ।

मानव जीवनको वास्तविकता के हो?

मानव जीवनको वास्तविकता के हो? हामी को हौँ? हामी कहाँबाट आयौँ र हाम्रो गन्तव्य के हो? यी प्रश्नहरूले युगौँदेखि मानव मस्तिष्कलाई घच्घच्याउँदै आएका छन्।

वैदिक दर्शन अनुसार, हाम्रो यो भौतिक देह (Physical Body) अत्यन्त अस्थायी (Temporary) छ। यो पञ्चमहाभूत (Earth, Water, Fire, Air, Space) बाट बनेको छ र अन्ततः त्यहीँ विलीन हुन्छ। तर हाम्रो भित्र रहेको आत्मा (Soul) शाश्वत (Eternal) छ। यसै सत्यलाई वेद र उपनिषद्ले अत्यन्त मार्मिक ढङ्गले प्रमाणित गरेका छन्। "न

जायते म्रियते वा कदाचिन्..." (आत्मा न त कहिले जन्मिन्छ, न त कहिले मर्छ नै; यो अजन्मा र शाश्वत छ)। जब हामी यो गहिरो सत्यलाई हृदयङ्गम गर्छौं, तब हामी बुझ्छौं कि हाम्रा सम्बन्धहरू पनि केवल शरीरका लागि होइनन्, बरु आत्माका लागि हुन्।

जीवन भनेको यही अस्थायी देहको माध्यमबाट स्थायी सत्य (Ultimate Truth) को खोज गर्नु हो। हामी प्रायः सांसारिक सुख (Worldly Pleasures) लाई नै जीवनको अन्तिम लक्ष्य मान्ने गल्ती गर्छौं। तर वास्तविक सुख (True Happiness) भौतिक वस्तुहरूमा नभई कर्तव्य (Duty), निस्वार्थ माया (Selfless Love), र सेवा (Service) मा निहित हुन्छ।

जन्म र मृत्यु (Birth and Death) बीचको यो यात्रा केवल भोगविलासका लागि होइन। यो त कर्म–बन्धनबाट मुक्त भई मोक्ष प्राप्त गर्ने एक अमूल्य अवसर हो।

नेपाली र गुजराती परम्पराको विवाहको पवित्र मिलन पनि यही शाश्वत सत्यको एक सुन्दर अभिव्यक्ति हो। वेदको मन्त्रले भनेझैं "सह नाववतु, सह नौ भुनक्तु, सह वीर्यं करवावहै" (हामी सँगै रक्षा गरौं, सँगै आनन्द लिऔँ र सँगै शक्तिशाली कर्म गरौं)। जब दुई आत्माहरू यसरी एक हुन्छन्, तब विवाह केवल दुई परिवारको भौतिक मिलन हुँदैन, बरु परमात्मातिरको एक पवित्र र साझा यात्रा बन्न पुग्छ।जन्म र मृत्यु (Birth and Death) बीचको यो यात्रा केवल भोग विलासका लागि होइन। यो त कर्म–बन्धनबाट मुक्त भई मोक्ष प्राप्त गर्ने एक अवसर हो।

जरा सम्हाल्नु, पातहरू आफैँ हरिया हुन्छन्

दत्तात्रेय परम्परा (Dattatreya Tradition) र वैदिक दर्शनको गहिरो संगमले हामीलाई जीवनको एउटा अत्यन्त मार्मिक र व्यावहारिक सत्य सिकाउँछ "जरा (Roots) सम्हाल्नुहोस्, पातहरू (Leaves) आफैँ हरिया हुन्छन्।" दत्तात्रेय भगवान्, जसले प्रकृतिका २४ तत्त्वहरूलाई आफ्नो गुरु मानेर सर्वज्ञान प्राप्त गरे, उनको दर्शनको मूल स्रोत नै 'गहिरो कृतज्ञता' र 'सर्वत्र ईश्वरको दर्शन' हो।

सुखी वैवाहिक जीवनको सुरुवात पनि ठीक यसै पवित्र भावनाबाट हुन्छ। एउटी नववधू (र वर) ले सबैभन्दा पहिले आफ्ना माता–पिता र परिवारलाई आफ्नो जीवनको सबैभन्दा बलियो र पवित्र जरा (Roots) को रूपमा स्वीकार गर्नुपर्छ। वेदले जसरी "मातृदेवो भव, पितृदेवो भव" भन्छन्, दत्तात्रेय परम्पराले माता–पितालाई साक्षात् परमेश्वरको प्रत्यक्ष रूप (Visible form of the Divine) मान्छ। जब तपाईं आँसु, समर्पण र हृदयदेखिको कृतज्ञता (Gratitude) का साथ आफ्नो मूलप्रति झुक्नुहुन्छ, तब दाम्पत्य जीवनको जग अत्यन्त बलियो र अटल हुन्छ।

दत्तात्रेय अनुभूति (Dattatreya Realization) र वैदिक घोषणा (Vedic Declarations) को गहिरो सत्य हो "हरेक पारिवारिक सम्बन्धमा परमात्माको साक्षात् वास हुन्छ"। एउटी दिदी वा बहिनीले आफ्नो दाजुभाइलाई आफ्नो जीवनको सबैभन्दा सुरक्षित आधार (Safe and close anchor) महसुस गर्छिन् । त्यो केवल भावना होइन; आधुनिक न्यूरोसाइन्स (Neuroscience) ले पनि प्रमाणित गरेको तथ्य हो। दाजु–भाइ, दिदी–बहिनीबीचको गहिरो स्नेहले मस्तिष्कमा

अक्सिटोसिन (Oxytocin) र शान्तिका न्युरल मार्गहरू सिर्जना गरी जीवनभरिको अदृश्य मानसिक सुरक्षा कवच प्रदान गर्छ। धर्म र विज्ञानको यो संगमले नन्दन र आस्थालाई सिकाउँनेछ कि विवाहपछि पनि यो पारिवारिक बन्धन (Family Bonding) कहिल्यै कमजोर हुन हुँदैन। जब तिमीहरू एकअर्काका भाइबहिनीलाई आवश्यकताको बेला सधैँ साथ दिन्छौ (To be at their side when needed), तब यो रगतको नाता आत्माहरूको अटुट साझेदारी बन्न पुग्छ। यस्तो पारस्परिक समर्पणले परिवारको आध्यात्मिक शक्ति (Family Strength) र सामूहिक स्वास्थ्य (Health) लाई अझ प्रगाढ बनाउँछ, र परमेश्वरको आशीर्वाद (Blessing of God) ले यो पारिवारिक वृक्ष सदैव हराभरा, स्वस्थ र फलिफाप हुन्छ।

सफल जीवनको अर्को अहम पक्ष, यो भौतिक शरीर (Physical Body) हो, जुन हाम्रो शाश्वत आत्मा (Soul) ले यो संसारको प्रेम, दुःख र अनुभव लिनको लागि आशीर्वादस्वरूप प्राप्त भएको एक जीवित पवित्र मन्दिर हो। दत्तात्रेयको अवधूत मार्गले संसारलाई त्याग्न वा शरीरलाई कष्ट दिन होइन, बरु यसलाई ईश्वरको उद्देश्यपरक लीलाभूमि मानेर अर्थपूर्ण रूपमा बाँच्न सिकाउँछ। त्यसैले, आफ्नो र आफ्ना जीवनसाथीको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य (Health) को हेरचाह गर्नु भनेको कुनै भौतिक मोह वा अहंकार होइन, बरु आत्माको यो अमूल्य यात्राको वाहनलाई सुरक्षित राख्ने एक पवित्र कर्तव्य (Duty) हो। जब जीवनका जरा (परिवारप्रतिको कृतज्ञता) गहिरो हुन्छ र जग (शरीर र स्वास्थ्य) सशक्त हुन्छ, तब जीवनका पात र फलहरू अर्थात् प्रेम, शान्ति, समृद्धि र आनन्द कुनै बाह्य प्रयास बिना नै फुल्छन्।

पवित्र वैवाहिक यात्रा, दत्तात्रेयको निस्वार्थ प्रेम र वैदिक ऋचाको साक्षी राख्दै, एउटा यस्तो अर्थपूर्ण जीवन (Meaningful Life) बनोस् जहाँ माता–पिताको आशीर्वादले जरा (Roots) सधैँ सजीव रहून्, स्वस्थ शरीरले आत्मालाई संसारको सौन्दर्य अनुभव गर्न सकोस्, दाजुभाइ–दिदीबहिनीको गहिरो स्नेह र सुरक्षाको घेराले हाँगाबिँगा (Branches) सधैँ बलिया र भरपर्दो बनून्, र तिमीहरूको साझा प्रेमका पातहरू (Leaves) जीवनभरि हरिया र फूलफुल्ल प्रफुल्ल रहून्।

"गृहस्थ" र "भोगी" बीचको भिन्नता

वैदिक आश्रम व्यवस्थामा गृहस्थाश्रम (Householder Stage) लाई सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण मानिएको छ। तर "गृहस्थ" (Householder) र "भोगी" (Hedonist) बीच आकाश–जमिनको फरक छ।

भोगी त्यो हो जसले इन्द्रिय सुख (Sensory Pleasures) र भौतिक सङ्ग्रह (Material Accumulation) लाई नै आफ्नो सर्वस्व मान्छ। ऊ केवल आफ्नो र आफ्नो सीमित परिवारको स्वार्थमा केन्द्रित हुन्छ।

यसको विपरीत, एक साँचो गृहस्थ त्यो हो जसले संसारमा रहेर पनि संसारबाट अलिप्त (Detached) रहन सिक्छ। गृहस्थले धर्म (Righteousness), अर्थ (Wealth), र काम (Desires) को सन्तुलित उपभोग गर्दै मोक्षतर्फको यात्रा तय गर्छ। गृहस्थको घर एउटा मन्दिर हो, जहाँ अतिथि सत्कार (Hospitality), दान (Charity), र परोपकार (Altruism) को नित्य अभ्यास हुन्छ। गृहस्थले आफ्ना जिम्मेवारीहरूलाई बोझ नमानेर आध्यात्मिक साधनाको रूपमा ग्रहण गर्छ।

दत्तात्रेय बोध र वैदिक साक्षीभावको दिव्य आलोकमा, दाम्पत्य जीवन भनेको दुई आत्माले एकले अर्कोलाई सम्मान गर्दै हार्मोनी (Harmony) मा सँगै कर्म गर्ने, सँगै सृजना गर्ने, र जीवनको हरेक सफलतालाई उत्सव तथा असफलतालाई वास्तविक जीवनबाट सिकिएको अब्बल पाठको रूपमा स्वीकार्ने पवित्र यात्रा हो।

पूर्ण रूपमा 'निष्काम कर्म' (Selfless Action) मा समर्पित हुँदै, कर्म आफ्नो दायित्व हो, कर्तव्य हो, तर फल आफ्नो नियन्त्रणमा छैन भन्ने गहिरो अनुभूति गर्दै, मानव सेवा नै परमेश्वर भक्ति हो भन्ने भावनाले ओतप्रोत भई, स्वावलम्बन बनेर आफूसँग जे छ त्यसैमा सुखी र खुसी रही, निस्वार्थ भावले वर्तमानमा जिउँदै समाज र परिवारलाई खुसी बाँड्नु नै जीवनको वास्तविक मर्म हो।

जीवनमा सानातिना कमजोरीहरू हुनु स्वाभाविक हो। तर जब वैवाहिक जीवनमा एकले अर्कोको सामान्य गल्तीलाई अप्रिय रूपमा औंल्याउनु वा बारम्बार जताउनुको साटो साटो, त्यो गल्तिभन्दा पनि आफ्नो बीचको पवित्र सम्बन्धको महत्त्व अनमोल रहने यथार्थलाई हृदयदेखि अनुभूत गर्छ र एकले अर्कोसँग सहज (Forgiving) बन्छन्; आफूबाट भूल-चुक हुँदा सहज माफी माग्ने र एक अर्काप्रति कृतज्ञ (Grateful) हुने संस्कृति विकास हुन्छ, त्यतिबेला जीवनमा आनन्दको बहार आउने गर्दछ।

र जब एउटा जोडीले आफ्नो सम्बन्धमा माता–पिता, दाजुभाइ–दिदीबहिनी, परिवार र सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूप्रति गहिरो आदर, समर्पण र अटूट प्रतिबद्धता कायम राख्छ, तब उनीहरूको सुखद

पारिवारिक र सामाजिक बन्धनबाट यस्तो दिव्य सुवास फैलिन्छ, जसले सम्पूर्ण संसारलाई नै सुसज्जित र सुवासित बनाउँछ।

गुरु किन आवश्यक छन्?

गहन र जटिल जीवन-यात्रा (Life-journey) मा जब हामी दिशाहीन भएर भौँतारिइरहेका हुन्छौँ, तब बाटो देखाउन एक मार्गदर्शक (Guide) को आवश्यकता पर्छ। वैदिक परम्परा (Vedic tradition) मा गुरु (Spiritual Teacher) को स्थान सर्वोपरि छ। "गु" को अर्थ अन्धकार (Darkness) र "रु" को अर्थ हटाउने (Remover) हो। अर्थात्, जसले हाम्रो जीवनबाट अज्ञानता (Ignorance) को घोर अन्धकारलाई हटाएर ज्ञानको दिव्य प्रकाश (Light of Knowledge) छरिदिनुहुन्छ, उही गुरु हो।

कल्पना गरौ, एउटा सानो बालक घोर अन्धकारले भरिएको अपरिचित जङ्गलमा फसेको छ। चारैतिर डरलाग्दो आवाज र अनौठा छायाँहरू छन्। उनी डरले काँप्दै, रोइरहेका छन् र बाहिर निस्कने प्रयासमा झन्-झन् भित्री झाडीमा अल्झिँदै गइरहेका छन्। ठ्याक्कै त्यही समयमा, हातमा बलिरहेको लालटिन लिएर एक हितैषी अभिभावक आउनुहुन्छ। उहाँले बालकको डर ओभाइदिने गरी फकाउँदै भन्नुहुन्छ "नडराऊ, तिम्रो हात समात्न म आइसकेँ।" उहाँ बालकको हात मात्र समात्नुहुन्न, बरु उज्यालो देखाउँदै जङ्गलको बिचबाट सुरक्षित रूपमा घर पुऱ्याउनुहुन्छ।

हाम्रो जीवनमा गुरुको भूमिका ठ्याक्कै त्यही लालटिन बोकेको अभिभावकको जस्तै हो। गुरु-कृपा (Guru's Grace) बिना आत्मज्ञान

(Self-Realization) अत्यन्त कठिन छ। हाम्रो मन निरन्तर सांसारिक माया (Worldly Illusion) र अहङ्कार (Ego) को त्यही अँध्यारो जङ्गलमा अल्झिरहन्छ, जहाँ हामी सुख खोज्दा-खोज्दै दुःखको भुमरीमा फस्छौँ। गुरुले करुणामयी भएर हाम्रो हात समात्नुहुन्छ र हामीलाई हाम्रो वास्तविक स्वरूपको ऐना देखाउनुहुन्छ।

विशेषगरी दत्तात्रेय परम्परा (Dattatreya Tradition) मा पूर्ण समर्पण (Surrender), भित्री प्रकाश (Illumination), र आत्म-साक्षात्कार (Self-Realization) लाई उच्च महत्त्व दिइन्छ। सन्तराम महाराज जस्ता अवधूत (Avadhoot) सन्तहरूले यही गुरु-तत्त्व (Guru-element) लाई आफ्नो जीवन र उपदेशमार्फत प्रमाणित गर्नुभएको छ। उहाँहरूको अगाध कृपा र न्यानो छहारीले नै एक साधारण गृहस्थ (Householder) ले पनि संन्यास नलिई, घर-परिवारकै जिम्मेवारी निभाउँदै, जीवनको परम लक्ष्य (Ultimate Goal) र आन्तरिक शान्ति (Inner Peace) प्राप्त गर्न सक्छ। गुरुको सामिप्यतामा पुगेपछि महसुस हुन्छ "हामी एक्लो छैनौँ, र यो जीवन व्यर्थ छैन"।

गृहस्थका लागि सार:

जीवन एक अस्थायी यात्रा (Temporary journey) हो जसको स्थायी लक्ष्य आत्मबोध (Self-realization) हो। विवाह र गृहस्थाश्रम (Householder life) केवल भोगका लागि नभई सेवा, कर्तव्य र साधनाको पवित्र मार्ग (Sacred path) हो। यस मार्गमा नअल्मलिनका लागि गुरुको मार्गदर्शन (Guru's guidance) र कृपा (Grace) अपरिहार्य छ।

जसरी एउटा डुङ्गा नदी पार गर्नका लागि मात्र हो, त्यहाँ स्थायी घर बनाउनका लागि होइन; त्यसैगरी गृहस्थाश्रम संसार पार गर्ने माध्यम हो, अलमलिने ठाउँ होइन। गुरु नै त्यो कुशल माझी (Captain) हुनुहुन्छ जसले आँधीबेहरीमा पनि डुङ्गालाई सही दिशा दिनुहुन्छ।

सेवा–संकल्प:

वैवाहिक जीवन (Married life) मा प्रवेश गर्नु भौतिक सुख (Material pleasure) को मात्र कुरा होइन; यो एक–अर्काको आध्यात्मिक उत्थान (Spiritual elevation) को अनमोल, जीवन्त अवसर हो। यसले घरलाई गुरुको आशीर्वाद प्राप्त पूर्ण मन्दिर बनाउँदै, कर्मलाई उद्देश्य–प्राप्तिमुख बनाउने निस्वार्थ सेवा (Selfless service) भावको संकल्पले ओतप्रोत बनाउँछ।

जसरी एउटा बलिरहेको दियोले अर्को निभ्न लागेको दियोलाई उज्यालो दिन्छ र दुवै मिलेर अन्धकार हटाउँछन्; त्यसैगरी श्रीमान्-श्रीमतीले पनि एक-अर्काको कमजोरीलाई पूर्ण गर्दै, प्राणशक्तिको रूपमा सहयात्रा गर्दै घरलाई नै एउटा जीवित मन्दिर बनाउँछन्।

जसरी एउटा रूखको जराले माटोलाई दह्रोसँग समातेर राख्छ र सोही जगको बलमा रूख आकाशतर्फ फैलिन्छ; त्यसैगरी बलियो पारिवारिक मूल्य-मान्यता (Family values) ले मानिसलाई संस्कारी र सन्तुलित बनाउँछ। विभिन्न थुङ्गा फूलहरू एउटै धागोमा बाँधिएर एउटा सुन्दर र सुवासित माला बनेर भगवानको गलामा सुहाउँने बने जस्तै भिन्न संस्कृति बोकेका परिवारका सदस्यहरू पनि प्रेम र आध्यात्मिक सूत्रमा बाँधिँदा सिंगो घर नै भगवानको जीवन्त निवास बन्न पुग्छ।

✦ ❖ ✦

भाग २: सन्तराम महाराज: जीवनी, लीला, र गुरु–प्रकाश

✦ ❖ ✦

सन्तराम महाराजको परम्परागत जीवनी

भारतको गुजरात राज्यमा प्रकट हुनुभएका श्री सन्तराम महाराज एक महान् अवधूत (Avadhoot), सिद्ध सन्त हुनुहुन्थ्यो। अवधूत सन्तलाई संसारको कुनै लोभ, मोह र बन्धनले छुँदैन र जो सधैँ भगवान्कै आत्मानन्द (Self-Bliss) मा डुबिरहन्छ। उहाँलाई भक्तहरूले आदरपूर्वक 'गिरनारी बावा' (Girnari Bava), शरीरको मोह नभएका कारण 'विदेही बावा' (Videhi Bava), र सुखका सागर भएकाले 'सुख–सागरजी' (Sukha-Sagarji) नामले पनि पुकार्छन्।

उहाँ कहाँ जन्मिनुभयो र उहाँको बाल्यकाल कस्तो थियो भन्ने कुरा रहस्यकै गर्भमा छ। तर, भगवान् दत्तात्रेयको पवित्र स्थान गिरनार पर्वत (Girnar Mountains) मा धेरै वर्षसम्म कठोर तपस्या (Austerity) र योगसाधना (Yoga Sadhana) गरेपछि उहाँको जीवन संसारको कल्याण (Universal Well-being) का लागि रहेछ भन्ने बुझिन्छ। उहाँको अनुहारको तेज र आँखाको करुणाले नै उहाँ एक महान् सिद्ध पुरुष हुनुहुन्छ भन्ने प्रमाणित गर्थ्यो।

सन्तराम महाराजको जीवन एकदमै सादा थियो। उहाँले देखावटी कडा नियमभन्दा पनि सरलता (Simplicity), सेवा (Selfless Service), र आन्तरिक शुद्धता (Inner Purity) लाई जोड दिनुभयो। उहाँको मन्दिरमा बलिरहने अखण्ड ज्योति (Eternal Flame) ले हाम्रो मनको अन्धकार हटाएर ज्ञानको उज्यालो छर्ने सन्देश दिन्छ। उहाँको जीवन र दर्शनबाट गृहस्थ जीवन (Householder Life) मा बसेर पनि कसरी शान्त र पवित्र जीवन जिउने भन्ने कुरा सिक्न सकिन्छ।

नडियाद आगमन र आध्यात्मिक केन्द्रको उदय

विक्रम संवत् १८७२ (सन् १८१५) मा श्री सन्तराम महाराज गुजरातको नडियाद (Nadiad) सहरमा आइपुग्नुभयो। सुरुमा उहाँ एउटा पुरानो रायन रुखको टोड्को (Hollow of a Rayan tree) भित्र बस्नुहुन्थ्यो। त्यहीँ उहाँले आफ्नो कठोर तपस्या (Austere Penance / Tapas) र ध्यानलाई निरन्तरता दिनुभयो। उहाँको पवित्र उपस्थिति र अलौकिक आभा (Divine Aura) ले विस्तारै स्थानीय मानिसहरूलाई आकर्षित गर्न थाल्यो। उहाँले नडियादमा लगातार १५ वर्षसम्म जनमानसको आध्यात्मिक कल्याण (Spiritual Well-being) का लागि निवास गर्नुभयो। उहाँ बस्नुभएको त्यो सामान्य रायनको रुख भएको स्थान आज एक विशाल र पवित्र 'समाधि स्थल' (Shrine of Samadhi) मा परिणत भएको छ, जसले लाखौँ भक्तहरूलाई शान्ति र प्रेरणा दिइरहेको छ।

जसरी एउटा सानो र सामान्य बीउ माटोको अँध्यारो भित्र लुकेर कठोर तपस्या गर्छ र पछि विशाल रुख बनेर हजारौँलाई शितल छहारी दिन्छ; त्यसैगरी रुखको टोड्को भित्र भएको महाराजको गुप्त

साधनाले आज लाखौँ आर्तभक्तहरूको जीवनलाई शितलता दिने एउटा विशाल आध्यात्मिक कल्पवृक्षको रूप लिएको छ।

प्रमुख चमत्कार र तिनको आध्यात्मिक अर्थ

सन्तराम महाराजको जीवनकालमा अनेकौँ **चम्त्कारहरू (Miracles)** घटेका थिए। यी चमत्कारहरू केवल देखाउनका लागि गरिएका जादु थिएनन्, बरु **पञ्चमहाभूत (Five Elements)** माथिको उहाँको पूर्ण नियन्त्रण र भक्तहरूप्रतिको असीम करुणाका प्रतीक थिए।

१. **कुवाको पानी सतहमै आएको कथा (The Well Miracle):**

एक दिन रायन (Rayan) को रुख नजिकैको कुवाबाट पानी भर्न आएका एक गाउँलेसँग महाराजले नुहाउनका लागि डोरी र बाल्टी माग्नुभयो। तर ती गाउँलेले उहाँको कुरा बेवास्ता गरे र त्यत्तिकै गए। त्यसपछि महाराजले ध्यान गर्नुभयो। उहाँको ध्यान (Meditation) र अलौकिक आकर्षण शक्ति (Attractive Power) का कारण कुवाको पानी आफैँ माथि सतहम टलपलाउँदै डिलसम्म आइपुग्यो र महाराजले आफ्नो तुम्बा (Gourd/Water Pot) ले सहजै नुहाउनुभयो।

दार्शनिक अर्थ (Philosophical Meaning): यसले देखाउँछ कि जब मानिस प्रकृतिको नियमभन्दा माथि उठेर आत्म–तत्त्व (Self-Realization) मा स्थिर हुन्छ, तब प्रकृति आफैँ उसको सेवामा उपस्थित हुन्छ।

२. दूधको कथा र निस्वार्थ भरोसा (The Milk Miracle):

एक जना भक्त किसान महाराजलाई साँझको भोजन गराउन चाहन्थे। महाराजले भन्नुभयो, "म आज साँझ केवल दूध पिउनेछु।" किसान निराश भए किनभने उनकी भैँसीले लामो समयदेखि दूध दिन छाडेकी थिइन् (दूध बन्द भएको थियो)। महाराजले केवल भक्तिपूर्वक आफ्नो पात्र (तुम्बा) भैँसीको मुनि राख्न निर्देशन दिनुभयो। किसानले त्यसै गरे र आश्चर्यजनक रूपमा त्यो पात्र मीठो र मनतातो दूधले भरियो। तर पछि, जब तिनै भक्तले आफ्नो निजी स्वार्थ (Selfish Motive) का लागि फेरि भैँसी दुहुन खोजे, तब दूध आउन स्वतः बन्द भयो।

दार्शनिक अर्थ: यसले "निस्वार्थ भक्ति र भरोसा" (Selfless Devotion and Trust) को ठुलो शिक्षा दिन्छ। गुरुको कृपा संसारी स्वार्थका लागि होइन, केवल साँचो समर्पण र परमार्थका लागि मात्र प्रकट हुन्छ। जब मनमा स्वार्थ आउँछ, तब कृपाको प्रवाह रोकिन्छ।

जीवत समाधि र अखण्ड ज्योति

जब महाराजका चमत्कारहरूको चर्चा फैलियो, हजारौँ मानिसहरू उहाँको दर्शनका लागि आउन थाले। भीडभाडबाट टाढा रहन रुचाउने महाराजले नडियाद छाड्ने विचार गर्नुभयो। तर त्यहाँका सच्चा भक्त पूजाभाइ पटेलले उहाँलाई रोक्दै बिन्ती गरे, "यदि हजुर यहाँबाट जानुभयो भने, नडियादको सौभाग्य पनि हजुरसँगै जानेछ।" महाराजले पूजाभाइको परीक्षा लिँदै भन्नुभयो, "म यहाँ तबसम्म बस्छु जबसम्म तिमीले मेरो निष्काम सेवा गर्नेछौ।" पूजाभाइले यो कुरा सहर्ष स्वीकार गरे र पूर्ण निष्ठाका साथ सेवा गरे।

यही वाचा अनुसार, महाराजले विक्रम संवत् १८८७ को **माघ शुक्ल पूर्णिमा (Magha Purnima)** को पवित्र दिनमा **'जीवत समाधि' (Jivat-Samadhi)** लिनुभयो। जीवत समाधि लिनुअघि उहाँले भक्तहरूलाई एउटा घिउको दीयो (नबालीकन / सलेदो नकाटी) केवल तयारी अवस्थामा मात्र राख्न निर्देशन दिनुभयो।

जब महाराज पूर्ण चेतनावस्थामा समाधिमा प्रवेश गर्नुभयो, उहाँको शिरको **ब्रह्मरन्ध्र (Cranial Aperture/Brahmic Aperture)** बाट एक अद्‌भुत **दिव्य ज्योति (Divine Light/Luster)** निस्कियो। त्यो ज्योति आफैँ गएर उक्त दीयोमा समाहित भयो र दीयो स्वतः प्रज्वलित भयो। त्यही अलौकिक प्रकाश आज करिब दुई शताब्दी (१९६ + वर्ष) देखि निरन्तर बलिरहेको छ, जसलाई मन्दिरको **'अखण्ड ज्योति' (Eternal Flame)** भनिन्छ।

दार्शनिक अर्थ: यो अखण्ड ज्योति केवल एउटा बत्ती होइन, यो सन्तराम महाराजको शाश्वत गुरु-उपस्थिति (Guru-Presence) को प्रतीक हो। भौतिक शरीर नष्ट भए पनि गुरुको ज्ञान र कृपाको प्रकाश सधैँ जाज्वल्यमान रहन्छ भन्ने यसको मूल सन्देश हो।

सन्तराम महाराजका मुख्य शिक्षाहरू

सन्तराम महाराजका शिक्षाहरू लाई तीनवटा आधारभूत सिद्धान्तहरूमा संक्षेप गर्न सकिन्छ:

१. मानव सेवा नै माधव सेवा: यो केवल एउटा नारा मात्र होइन, यो सन्तराम परम्पराको वास्तविक जग हो। जब तपाईं कुनै भोको

व्यक्तिलाई भोजन गराउनुहुन्छ, तपाईं भगवानलाई भोजन गराइरहनुभएको हुन्छ। जब तपाईं कुनै बिरामीको उपचार गर्नुहुन्छ, तपाईं भगवानको सेवा गरिरहनुभएको हुन्छ। जब तपाईं कुनै अज्ञानी व्यक्तिलाई शिक्षित बनाउनुहुन्छ, तपाईं भगवानको आराधना गरिरहनुभएको हुन्छ।

२. परम सरलता : सरल जीवन बिताउनुहोस्। सरल भोजन गर्नुहोस्। सरल रूपमा बोल्नुहोस्। अहंकार आध्यात्मिक मार्गको सबैभन्दा ठूलो अवरोध हो, र सरलता यसको ओखती हो। सन्तराम महाराज स्वयम् पूर्ण रूपमा अपरिग्रही भएर बाँच्नुभयो । उहाँसँग न कुनै सम्पत्ति थियो, न कुनै स्थायी बासस्थान, न त कुनै सुख-सुविधाप्रतिको मोह नै थियो।

३. पूर्ण गुरु-समर्पण: गुरु केवल एक शिक्षक मात्र हुनुहुन्न, गुरु त परमात्माको जीवित स्वरूप हुनुहुन्छ। गुरुको इच्छामा पूर्ण रूपमा समर्पित हुनु नै आध्यात्मिक मुक्तिको सबैभन्दा छिटो मार्ग हो। यसको अर्थ अन्धभक्त हुनु भनेको होइन, बल्कि यो एउटा गहिरो विश्वास हो कि गुरुले त्यो कुरा देख्न सक्नुहुन्छ जुन हामी देख्न सक्दैनौँ, र उहाँले हामीलाई हाम्रो सर्वोच्च कल्याणतर्फ डोऱ्याउनुहुन्छ।

सन्तराम गुरु–परम्परा र संस्थागत विस्तार

क) कडा गुरु-परम्परा र नियमहरू (Strict Succession and Traditions): सन्तराम महाराजको महासमाधिपछि उहाँका परम मुख्य शिष्य श्री लक्ष्मणदासजी महाराज (Shree Laxmandasji Maharaj) ले यस पवित्र गद्दी र परम्परालाई अगाडि बढाउनुभयो। उहाँले मन्दिरका महन्तहरूका लागि अत्यन्तै कडा आध्यात्मिक

नियमहरू बनाउनुभयो, जसको पालना आजसम्म पनि दृढताका साथ गरिन्छ:

- मन्दिरको हाता (परिसर) बाट बाहिर ननिस्कने।
- कसैसँग कहिल्यै केही पनि नजायज वा भौतिक कुरा नमाग्ने (अयाचक व्रत)।
- केवल ईश्वरको इच्छा र व्यवस्थामा मात्र पूर्ण रूपले निर्भर रहने।

यही उच्च आदर्श र त्यागको परम्पराका कारण हालसम्म यस दिव्य गद्दीमा ९ जना महन्तहरू (Chief Priests/Spiritual Heads) विराजमान भइसक्नुभएको छ, र वर्तमानमा श्री रामदासजी महाराज (Shree Ramdasji Maharaj) यस गद्दीको नेतृत्व गरिरहनुभएको छ।

ख) मानव सेवा र सामाजिक कार्य (Service to Humanity and Social Work): सन्तराम मन्दिरको मूल मन्त्र नै **"मानव सेवा नै ईश्वरको पूजा हो" (Service to Humanity is Service to God)** भन्ने रहेको छ। यही मन्त्रलाई आत्मसात् गर्दै सन्तराम मन्दिरले आज केवल धार्मिक क्षेत्रमा मात्र नभई सामाजिक सेवामा पनि विशाल योगदान पुर्‍याइरहेको छ।

मन्दिरद्वारा मानव कल्याणका लागि निम्नलिखित सेवाहरू पूर्ण रूपमा सञ्चालित छन्:

- **निःशुल्क भोजन (Annadanam):** आउने प्रत्येक दर्शनार्थी र असहायका लागि नित्य निःशुल्क भोजनको व्यवस्था।

- **शिक्षा र स्वास्थ्य (Education and Healthcare):** निःशुल्क विद्यालयहरू, अत्याधुनिक आँखा अस्पताल (Eye Hospital), फिजियोथेरापी केन्द्र (Physiotherapy Centre), र गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीहरूका लागि छात्रावासहरू (Hostels)।

ग) संस्थागत विस्तार (Institutional Network): नडियादस्थित मुख्य मन्दिरको अलावा सन्तराम महाराजको यो दिव्य सेवा-भाव र आध्यात्मिक चेतनालाई फैलाउनका लागि आज गुजरातभरि यसका ११ वटा शाखाहरू (Branch Temples) फैलिएका छन्। यी शाखाहरूले पनि मूल मन्दिरकै नियम र सेवाको परम्परालाई निरन्तरता दिँदै आएका छन्।

गृहस्थका लागि सार:

सन्तराम महाराजको पावन जीवन र दर्शनले हामीलाई यो सिकाउँछ कि वास्तविक आध्यात्मिकता (Spirituality) भनेको बाहिरी चमत्कार वा प्रदर्शन देखाउनु होइन; बरु मनमा सरलता राखेर निस्वार्थ भाव (Selfless Attitude) ले समाजको सेवा गर्नु र कर्तव्य पूरा गर्नु हो। गुरुको भौतिक शरीर हाम्रो माझ नभए पनि उहाँको ज्ञान र कृपाको 'अखण्ड ज्योति' (Eternal Flame) ले हाम्रो गृहस्थ जीवनलाई सधैँ सही मार्ग देखाउँदै उज्यालो बनाइरहन्छ।

सेवा-संकल्प:

सन्तराम महाराजको मूल सिद्धान्तले हामीलाई हाम्रो गृहस्थ जीवनमा 'मानव सेवा नै माधव सेवा' (Service to Humanity is Service to God) रहेको मन्त्र लाई पूर्ण रूपमा लागू गर्ने प्रेरित गर्दछ। साथै

आफ्नो आम्दानीको सुविधाजनक केही अंश नियमित रूपले भोकालाई भोजन (अन्नदान - Annadanam) गराउन र दुःखी एवं असहायलाई सहयोग गर्नमा समर्पण गर्ने पवित्र सङ्कल्प (Solemn Pledge) लिन अभिप्रेरित गर्दछ।

✦ ❖ ✦

भाग ३ — दत्तात्रेय तत्त्व र २४ गुरुहरू: प्रकृतिको पाठशाला

✦ ❖ ✦

दत्तात्रेय: त्रि-देवको एकीकृत स्वरूप

वैदिक परम्परामा भगवान् दत्तात्रेयलाई ब्रह्मा (Brahma), विष्णु (Vishnu), र महेश्वर (Shiva) को एकीकृत अवतार (Unified Incarnation) मानिन्छ। 'दत्त' को अर्थ 'दिइएको' (Given) र 'अत्रेय' को अर्थ महर्षि अत्रिका पुत्र हो। उहाँलाई योग र तन्त्रका आदि-गुरु (Primordial Teacher) का रूपमा पुजिन्छ। सन्तराम महाराज जस्ता अवधूत सन्तहरू यही दत्तात्रेय परम्परा (Dattatreya Tradition) का संवाहक हुनुहुन्छ।

दत्तात्रेय दर्शनको सबैभन्दा ठूलो विशेषता के हो भने यसले कुनै एउटा निश्चित व्यक्ति वा ग्रन्थलाई मात्र गुरु मान्दैन। यस दर्शन अनुसार सम्पूर्ण प्रकृति (Nature), जीवजन्तु, र हाम्रा वरपरका हरेक घटनाहरू नै हाम्रा

गुरु हुन्। श्रीमद्भागवत महापुराण (Srimad Bhagavatam) को एघारौँ स्कन्धमा दत्तात्रेय र राजा यदुको संवाद छ, जहाँ दत्तात्रेयले आफ्ना २४ गुरुहरूको (24 Gurus) वर्णन गर्नुभएको छ।

प्रकृतिका २४ गुरुहरू र गृहस्थका लागि शिक्षा

एक गृहस्थ (Householder) ले यी २४ गुरुहरूबाट सिक्न सक्ने व्यावहारिक शिक्षाहरू यस प्रकार छन्:

१. पृथ्वी (Earth) — क्षमा र धैर्य:

मानिसहरूले पृथ्वीलाई खन्छन्, जोत्छन्, फोहोर फाल्छन्, तैपनि पृथ्वीले सबैलाई अन्न र आश्रय दिन्छिन्। गृहस्थ शिक्षा: परिवार र समाजमा जतिसुकै आलोचना वा चोट सहे पनि विचलित नभई आफ्नो कर्तव्य (Duty) निभाइरहनु पर्छ।

२. हावा (Air) — अनासक्ति:

हावा सुगन्धित फूल वा दुर्गन्धित फोहोर दुवैको माथिबाट बहन्छ, तर कतै टाँसिदैन। गृहस्थ शिक्षा: संसारका सुख र दुःख, राम्रो र नराम्रो परिस्थितिमा रहेर पनि मनलाई अनासक्त (Detached) राख्नुपर्छ।

३. आकाश (Sky/Space) — व्यापकता र निर्लिप्तता:

आकाश सर्वव्यापी छ, तर बादल वा धुवाँले यसलाई छुन सक्दैन। गृहस्थ शिक्षा: आत्मा (Soul) शरीरभित्र भए पनि शरीरका विकार र विकारहरूबाट मुक्त छ भन्ने बुझ्नुपर्छ।

४. जल (Water) — पवित्रता र शीतलता:

पानीले सबैको तिर्खा मेटाउँछ र फोहोर पखाल्छ। गृहस्थ शिक्षा: आफ्नो बोली र व्यवहारले अरूलाई शीतलता (Comfort) दिनुपर्छ र मनलाई सधैँ शुद्ध (Pure) राख्नुपर्छ।

५. अग्नि (Fire) — ज्ञानको तेज:

आगोले आफूमा हालिएको सबै कुरालाई भस्म गरेर पवित्र बनाइदिन्छ। गृहस्थ शिक्षा: ज्ञानको अग्निले मनका सम्पूर्ण विकार र अहङ्कारलाई भस्म गर्नुपर्छ।

६. चन्द्रमा (Moon) — आत्माको पूर्णता:

चन्द्रमाको आकार घटे-बढे जस्तो देखिए पनि चन्द्रमा आफैँमा सधैँ पूर्ण हुन्छ। गृहस्थ शिक्षा: शरीरमा बाल्यकाल, यौवन, र वृद्धावस्था आए पनि भित्री आत्मा सधैँ पूर्ण र विकाररहित (Unchanging) हुन्छ।

७. सूर्य (Sun) — समभाव:

सूर्यले समुद्रबाट पानी लिन्छ र फेरि वर्षाको रूपमा त्यही पानी फिर्ता दिन्छ। गृहस्थ शिक्षा: गृहस्थले समाजबाट धन र ज्ञान आर्जन गरेपछि त्यसलाई समाजकै कल्याणका लागि (Philanthropy) फिर्ता गर्नुपर्छ।

८. ढुकुर (Pigeon) — अत्यधिक मोहको परिणाम:

ढुकुरले आफ्ना बचेराहरूलाई जालमा परेको देखेर मोहवश आफू पनि जालमा पर्छ। गृहस्थ शिक्षा: परिवारप्रतिको अत्यधिक अन्धो मोह (Blind Attachment) नै दुःख र बन्धनको मुख्य कारण हो। माया गर्नुपर्छ, तर मोह होइन।

९. अजिङ्गर (Python) — सन्तोष:

अजिङ्गर आहार खोज्न भौँतारिँदैन, जे अगाडि आउँछ त्यसैमा सन्तोष गर्छ। गृहस्थ शिक्षा: आफ्नो इमानदार कर्मबाट जे जति प्राप्त हुन्छ, त्यसमा सन्तुष्ट (Contentment) हुन सिक्नुपर्छ।

१०. समुद्र (Ocean) — गाम्भीर्य:

नदीहरू मिसिँदा समुद्र उर्लिँदैन, नआउँदा सुक्दैन। गृहस्थ शिक्षा: जीवनमा जतिसुकै सम्पत्ति वा सफलता आए पनि, वा विपत्ति आए पनि मनलाई शान्त र गम्भीर (Calm and Deep) राख्नुपर्छ।

११. पुतली (Moth) — रूपको आकर्षण:

पुतली आगोको सुन्दरतामा मोहित भएर त्यहीँ जलेर मर्छ। गृहस्थ शिक्षा: बाहिरी शारीरिक रूप र भौतिक चमकदमक (Sensory Attraction) को पछाडि अन्धो भएर दौडिनु विनाशको कारण हो।

१२. मौरी (Bee) — सार ग्रहण:

मौरीले धेरै फूलहरूबाट अलि-अलि रस लिन्छ तर फूललाई नष्ट गर्दैन। गृहस्थ शिक्षा: गृहस्थले धेरै शास्त्रहरूबाट अलि-अलि सार (Essence) ग्रहण गर्नुपर्छ र कसैलाई दुःख नदिई आफ्नो जीविकोपार्जन गर्नुपर्छ।

१३. हात्ती (Elephant) — कामवासनाको बन्धन:

हात्ती पोथीको स्पर्शको आशमा खाल्डोमा खसेर बन्दी बन्छ। गृहस्थ शिक्षा: अनियन्त्रित कामवासना (Uncontrolled Lust) ले मानिसलाई पतनको खाल्डोमा खसाल्छ।

१४. मह काढ्ने मानिस (Honey-gatherer) — सङ्ग्रहको व्यर्थता:

मौरीले दुःख गरेर जम्मा गरेको मह अन्ततः मह काढ्नेले लैजान्छ। गृहस्थ शिक्षा: आवश्यकताभन्दा बढी सम्पत्ति थुपार्नु (Hoarding) व्यर्थ छ, मृत्युपछि त्यो अरूकै हातमा जान्छ।

१५. मृग (Deer) — शब्दको आकर्षण:

मृग मीठो सङ्गीत सुनेर मोहित हुन्छ र सिकारीको बाणको सिकार बन्छ। गृहस्थ शिक्षा: अरूको झुटो प्रशंसा र चाकरी (Flattery) मा फस्नु हुँदैन।

१६. माछा (Fish) — स्वादको लोभ:

माछा बल्छीमा राखिएको चारोको स्वादको लोभमा परेर ज्यान गुमाउँछ। गृहस्थ शिक्षा: जिब्रोको स्वाद (Greed for Food) नियन्त्रण गर्न नसक्ने मानिस रोग र मृत्युको सिकार हुन्छ।

१७. पिङ्गला वेश्या (Pingala the Courtesan) — आशाको त्याग:

पिङ्गलाले जब ग्राहक आउने आशा त्यागिन्, तब मात्र उनले शान्तिले सुत्न पाइन्। गृहस्थ शिक्षा: सांसारिक वस्तु र व्यक्तिहरूबाट धेरै आशा (Expectation) राख्नु नै दुःखको कारण हो। आशाको त्याग नै परम शान्ति हो।

१८. कुरर पक्षी (Raven/Osprey) — परिग्रहको दुःख:

मासुको टुक्रा बोकेको पक्षीलाई अरू चराले आक्रमण गर्छन्, जब उसले मासु छाड्छ तब शान्ति पाउँछ। गृहस्थ शिक्षा: भौतिक वस्तुहरूको स्वामित्व (Possession) ले चिन्ता बढाउँछ, त्यागमा शान्ति छ।

१९. बालक (Child) — चिन्तामुक्त:

बालकलाई न मानको चिन्ता हुन्छ न अपमानको, ऊ सधैँ खुसी रहन्छ। गृहस्थ शिक्षा: विगतको पछुतो र भविष्यको चिन्ता छाडेर वर्तमानमा खुसी (Joyful in the Present) रहन सिक्नुपर्छ।

२०. कुमारी कन्या (Maiden) — एकान्तको महत्त्व:

कन्याले धान कुट्दा हातका धेरै चुराहरू बज्छन्, तर एउटा मात्र चुरा लगाउँदा आवाज आउँदैन। गृहस्थ शिक्षा: धेरै मानिसहरूको सङ्गत र कोलाहलले मन अशान्त हुन्छ, बेलाबेलामा एकान्त (Solitude) र ध्यान आवश्यक छ।

२१. सर्प (Serpent) — घर नबनाउने:

सर्पले आफ्नो घर बनाउँदैन, अरूले बनाएको दुलोमा बस्छ। गृहस्थ शिक्षा: यो भौतिक संसार हाम्रो स्थायी घर होइन भन्ने बुझेर (Transience of Life) यसमा अति आसक्त हुनु हुँदैन।

२२. बाण बनाउने (Arrow-maker) — एकाग्रता:

बाण बनाउने मानिस आफ्नो काममा यति तल्लीन हुन्छ कि नजिकैबाट राजाको सवारी जाँदा पनि उसले देख्दैन। गृहस्थ शिक्षा: आफ्नो कर्म र ध्यानमा पूर्ण एकाग्रता (Intense Concentration) हुनुपर्छ।

२३. माकुरा (Spider) — सृष्टिको रहस्य:

माकुराले आफ्नै शरीरबाट जालो निकाल्छ र फेरि आफैँमा निल्छ। गृहस्थ शिक्षा: ईश्वरले यो सम्पूर्ण ब्रह्माण्ड आफैँबाट सृष्टि गर्नुहुन्छ र प्रलयको समयमा आफैँमा लीन गराउनुहुन्छ (Creation and Dissolution)।

२४. भमरा (Wasp/Beetle) — ध्यानको शक्ति:

किरालाई भमराले दुलोमा थुन्छ, किरा डरले निरन्तर भमराकै ध्यान गर्दागर्दै आफैँ भमरा बन्छ। गृहस्थ शिक्षा: मानिसले जसको निरन्तर ध्यान (Meditation) गर्छ, ऊ त्यस्तै बन्छ। ईश्वरको ध्यान गर्ने ईश्वरमय हुन्छ।

गृहस्थका लागि सार:

भगवान् दत्तात्रेयका यी २४ गुरुहरू (Spiritual Teachers) ले हामीलाई यो सिकाउँछन् कि वास्तविक ज्ञान प्राप्त गर्न कुनै जङ्गल वा एकान्तमा जानु पर्दैन। हाम्रो घर, परिवार, र वरपरको प्रकृति (Nature) नै हाम्रो सबैभन्दा ठूलो विश्वविद्यालय (University) हो। मात्र त्यसलाई बुझ्न र आत्मसात् गर्नका लागि हाम्रो हेर्ने दृष्टिकोण (Perspective) आध्यात्मिक र सकारात्मक हुनुपर्छ।

जब मतभेदहरू उत्पन्न हुन्छन्, पृथ्वीको धैर्यतालाई सम्झनु। जब भावनाहरू ओइरिन्छन्, सागरको संयमलाई सम्झनु। जब भौतिक अधिकताको प्रलोभन हुन्छ, माहुरीको मितेव्ययिता (सन्तुलन) लाई सम्झनु। जब कठिनाइहरूको सामना गर्नुपर्छ, अग्निको रूपान्तरण गर्ने शक्तिलाई सम्झनु।

सेवा–संकल्प:

हाम्रो हाम्रो वरिपरिको प्रकृति र घटनाहरूबाट हामीलाई निरन्तर सिक्ने अवसर प्राप्त हुन्छ। प्रकृतिका यी २४ गुरुहरूले सिकाएको सन्तोष, अनासक्ति र एकाग्रतालाई हाम्रो दाम्पत्य जीवनमा अभ्यास गर्दै आफ्ना कमजोरीहरूलाई सच्याउँदै अघि बढ्न सङ्कल्पबद्ध रहन दत्तात्रेय तत्त्व र २४ गुरुहरूले हामीलाई नियमित अभिप्रेरित गर्दछन्।"

✦ ❖ ✦

भाग ४ — गृहस्थ धर्म: जीवनको सर्वोच्च आश्रम

✦ ❖ ✦

चार आश्रम र गृहस्थको महत्त्व

वैदिक जीवन पद्धतिमा मानव जीवनको औषत आयुलाई सय वर्ष मानेर यसलाई चार बराबर भागमा विभाजन गरिएको छ, जसले मानिसलाई सन्तुलित जीवन जीउन सिकाउँछ:

- **ब्रह्मचर्य (Brahmacharya):** जन्मदेखि २५ वर्षसम्मको अवधि, जुन संयमपूर्वक विद्या र ज्ञान आर्जन गर्ने समय हो।
- **गृहस्थ (Grihastha):** २६ देखि ५० वर्षसम्मको अवधि, जसमा विवाह गरी पारिवारिक, आर्थिक र सामाजिक उत्तरदायित्व पूरा गरिन्छ।
- **वानप्रस्थ (Vanaprastha):** ५१ देखि ७५ वर्षसम्मको अवधि, जहाँ संसारी मोह कम गर्दै आध्यात्मिक चिन्तन र समाज सेवामा समय दिइन्छ।
- **सन्न्यास (Sannyasa):** ७६ देखि १०० वर्षसम्मको अवधि, जो पूर्ण रूपमा सांसारिक बन्धनको त्याग र मोक्ष साधनाका लागि समर्पित हुन्छ।

यी चारमध्ये **'गृहस्थ आश्रम'** लाई सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण र आधारभूत धुरी मानिएको छ। महर्षि मनुले **मनुस्मृति (Manusmriti 3.78)** मा लेख्नुभएको छ:

"*जसरी संसारका सम्पूर्ण प्राणीहरू हावा (वायु) को सहाराले मात्र जीवित रहन सक्छन्, त्यसैगरी अन्य तीनवटै आश्रम (ब्रह्मचारी, वानप्रस्थी, र सन्न्यासी) हरू पनि आफ्नो अस्तित्व र जीविकाका लागि गृहस्थकै सहारामा बाँच्छन्।*"

गृहस्थ नै त्यो मेरुदण्ड हो जसले सम्पूर्ण समाज र अर्थतन्त्रलाई धानेको हुन्छ। सन्न्यासीले समाजलाई आध्यात्मिक ज्ञान र मार्गदर्शन देलान्, तर ती सन्न्यासीलाई भोजन, भिक्षा र आश्रय दिने काम गृहस्थकै हो। त्यसैले गृहस्थ हुनु भनेको केवल आफ्नो सुख भोग्ने 'भोगी' हुनु

होइन, बरु सम्पूर्ण समाजको पालनपोषण गर्ने जिम्मेवार **'दाता' (Giver)** हुनु हो।

जसरी एउटा रुखका हाँगा, पात र फूलहरू (अन्य तीन आश्रम जस्तै) आकाशतर्फ फैलिएर सुन्दर देखिन्छन्, तर तिनीहरूलाई जीवित राख्न, पानी र पोषण दिन जमिनभित्र लुकेको जरा (गृहस्थ आश्रम) को आवश्यकता पर्छ; त्यसैगरी गृहस्थको आर्थिक र भौतिक सहयोग बिना समाजका अन्य कुनै पनि धार्मिक वा आध्यात्मिक आश्रमहरू सुरक्षित रूपमा सञ्चालन हुन सक्दैनन्।

विवाह: सम्झौता होइन, संस्कार हो

पश्चिमी जगतमा विवाहलाई दुई व्यक्तिबिचको सामाजिक वा कानुनी सम्झौता (Social Contract) मानिन्छ, जसलाई अनुकूलता नमिल्दा कानुनी रूपमै तोड्न सकिन्छ।

तर, वैदिक परम्परा र हिन्दू धर्मशास्त्र (Dharmashastra) मा विवाह कुनै सम्झौता होइन, बरु यो आत्मा र चेतनाको एक पवित्र संस्कार (Sacred Samskara) हो। यो सात जन्मको अटुट बन्धन हो, जुन केवल शारीरिक र मानसिक आवश्यकता (Kama) पूरा गर्ने माध्यम मात्र नभएर दुई जीवले सँगै मिलेर धर्म (Dharma), अर्थ (Artha), र मोक्ष (Moksha) को मार्ग तय गर्ने अलौकिक सहयात्रा हो।

सन्तराम महाराजको गुरु-परम्परामा **भगवान् दत्तात्रेय (Lord Dattatreya)** को ठुलो महिमा छ, जो स्वयं ब्रह्मा, विष्णु र महेश (त्रि-देव) को एकीकृत अवतार हुनुहुन्छ। वैदिक मान्यता र सन्तराम

महाराजको दर्शन अनुसार गृहस्थ जीवनको सुरुआत अर्थात् विवाहमा यी **त्रि–देव (Trinity)** को शक्ति र तत्त्व प्रत्यक्ष समाहित हुन्छः

- **ब्रह्मा तत्त्व (Creation):** विवाह केवल दुई व्यक्तिको मिलन होइन, यसले नयाँ कुल, सम्बन्ध, संस्कृति र सृष्टिको रचना गर्छ।
- **विष्णु तत्त्व (Sustenance):** पति-पत्नीले सँगै मिलेर परिवारको पालनपोषण गर्ने, जिम्मेवारी बोक्ने र प्रेमपूर्वक सम्बन्धलाई टिकाउने कार्य गर्छन्।
- **शिव तत्त्व (Transformation/Dissolution):** यसले जीवनका सारा अहङ्कार, कमजोरी र संकुचित सोचलाई त्यागेर एक-अर्कामा लीन हुन र कल्याणकारी जीवन जिउन सिकाउँछ।

जसरी त्रि-देवको शक्ति एकै ठाउँमा मिलेर 'दत्तात्रेय' स्वरूप बन्दछ, त्यसैगरी पति र पत्नीको दुई अलग अस्तित्व पवित्र **यज्ञ-अग्नि (Sacred Fire)** लाई साक्षी राखेर एकाकार हुँदा एउटा पूर्ण आध्यात्मिक शक्तिको निर्माण हुन्छ।

यस पवित्र मिलनमा ईश्वरको दिव्य उपस्थिति रहने हुनाले नै पति–पत्नीलाई 'सहधर्मचारी' (Co-practitioners of Dharma) भनिन्छ। विवाह हुनु भनेको दुई शरीर अलग्गै रहेर सम्झौता गर्नु होइन, बरु दुवैको आन्तरिक ऊर्जा मिल्नु र एक-अर्काको आध्यात्मिक उन्नतिका लागि पूरक बन्नु हो।

दत्तात्रेय तत्त्वले सिकाए जस्तै, गृहस्थ जीवनमा बसेरै प्रकृति र एक-अर्काबाट सिक्दै परमतत्त्व प्राप्त गर्ने यो सबैभन्दा सुन्दर वैदिक माध्यम हो।

पञ्चमहायज्ञ: गृहस्थको दैनिक कर्तव्य

वैदिक जीवन पद्धति अनुसार गृहस्थ जीवन चलाउँदा जानी-नजानी वा अनजानमै पनि हामीबाट दैनिक रूपमा अनेकौँ जीवहरूको हिंसा वा हत्या भइरहेको हुन्छ (जस्तैः कुचो लगाउँदा, आगो बाल्दा, पानी भर्दा, घैँटो सार्दा वा मसला पिँध्दा)। यस्ता दैनिक कर्मजन्य दोषहरूबाट मुक्त हुन, पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न र प्रकृतिको ऋण तिर्नका लागि शास्त्रले प्रत्येक गृहस्थका लागि पाँचवटा दैनिक आवश्यक कर्तव्यहरू अर्थात् पञ्चमहायज्ञ (Pancha Maha Yajna) को विधान तोकेको छ।

सन्तराम महाराजको दर्शन र भगवान् दत्तात्रेय (Lord Dattatreya) को परम्परामा यी यज्ञहरू केवल कर्मकाण्ड मात्र होइनन्, बरु सम्पूर्ण सृष्टिमा रहेका त्रि–देव (सृष्टि, पालन र रूपान्तरण) को उपस्थितिलाई सम्मान गर्ने र आत्मसात् गर्ने दैनिक माध्यमहरू हुन्।

पाँच महायज्ञहरूको स्वरूप (The Five Great Yajnas):

१. ब्रह्म यज्ञ / ऋषि यज्ञ (Brahma Yajna / Rishi Yajna):

- **स्वरूप:** वेद, उपनिषद्, गीता वा पवित्र आध्यात्मिक ग्रन्थहरूको दैनिक अध्ययन (स्वाध्याय) गर्नु र ज्ञान बाँड्नु।

- **आध्यात्मिक अर्थ:** यसले हामीलाई सनातनी ज्ञान र संस्कार दिने ऋषिमुनिहरूप्रतिको ऋण तिर्छ र हाम्रो बौद्धिक विकास **(Intellectual Growth)** गर्छ। यो ज्ञानको संवर्द्धन गर्ने **ब्रह्मा तत्त्व (Creation of Knowledge)** सँग सम्बन्धित छ।

२. देव यज्ञ (Deva Yajna):

- **स्वरूप:** अग्निमा कपुर वा घिउको सानो आहुति दिनु, वा नित्य पूजा-आरती र प्रार्थना गर्नु।
- **आध्यात्मिक अर्थ:** प्रकृतिका दृश्य शक्तिहरू (जस्तै: सूर्य, जल, वायु, भूमि) जसले हामीलाई निःशुल्क जीवन दिइरहेका छन्, उनीहरूप्रति कृतज्ञता **(Gratitude)** प्रकट गर्नु हो। यसले हाम्रो जीवन र प्रकृतिलाई ऊर्जा दिने **विष्णु तत्त्व (Sustenance of Life)** लाई सन्तुलित राख्छ।

३. पितृ यज्ञ (Pitri Yajna):

- **स्वरूप:** जीवित रहेका मातापिता र ज्येष्ठ सदस्यहरूको आदरपूर्वक सेवा-सुश्रूषा गर्नु तथा दिवंगत पूर्वजहरूलाई तर्पण, श्राद्ध वा श्रद्धापूर्वक स्मरण गर्नु।
- **आध्यात्मिक अर्थ:** हामी आज भौतिक रूपमा जे छौँ, त्यो हाम्रा पूर्वजहरूकै रगत र संस्कारका कारण छौँ भन्ने कृतज्ञ भाव **(Respect for Ancestors)** राख्नु हो। यो हाम्रो वंश र जरालाई जोडेर राख्ने निष्ठा हो।

४. भूत यज्ञ (Bhuta Yajna):

- **स्वरूप:** गाई, कुकुर, कमिला, काग, चराचुरुङ्गी वा अन्य निरीह जीवजन्तुहरूलाई दैनिक भोजनको केही अंश (काक बली, गौ ग्रास आदि) छुट्ट्याएर खुवाउनु।
- **आध्यात्मिक अर्थ:** यो पृथ्वी केवल मानिसको मात्र पेवा होइन, बरु सबै जीवहरूको साझा घर हो भन्ने पारिस्थितिक सन्तुलन **(Ecological Balance)** को चेतना हो। भगवान् दत्तात्रेयले प्रकृति र पशुपक्षी (जस्तै: काग, माकुरा, मृग) लाई आफ्ना गुरु माने जस्तै, यस यज्ञले प्राणीहरूमा शिवत्व देख्न सिकाउँछ।

५. अतिथि यज्ञ / मनुष्य यज्ञ (Atithi Yajna / Manushya Yajna):

- **स्वरूप:** घरमा आएका पाहुना वा भोकाएका अपरिचित व्यक्तिलाई **'अतिथि देवो भव:'** मानेर आदरपूर्वक आश्रय र भोजन गराउनु तथा असहायलाई मद्दत गर्नु **(Hospitality and Charity)**।
- **दत्तात्रेय र सन्तराम सम्बन्ध:** भगवान् दत्तात्रेय स्वयं कहिलेकाहीँ सन्न्यासी वा अतिथिको रूपमा गृहस्थको ढोकामा भिक्षा माग्न आउनुहुन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ। सन्तराम महाराजको मूल मन्त्र **"मानव सेवा नै ईश्वरको पूजा हो"** यही अतिथि यज्ञको सबैभन्दा विशाल र व्यावहारिक रूप हो। मन्दिरमा चलिरहने नित्य अन्नदान यसैको उत्कृष्ट उदाहरण हो।

जसरी एउटा ठुलो व्यापारिक वा सामाजिक संस्था (Organization) राम्रोसँग चल्नका लागि सरकारलाई कर (Tax) बुझाउनु पर्छ, कर्मचारीलाई तलब दिनु पर्छ, र वातावरणको ख्याल राख्नु पर्छ; ठिक त्यसै गरी गृहस्थ रूपी संस्थालाई सुरक्षित र ऋणमुक्त राख्नका लागि प्रकृति, समाज, पूर्वज र जीवजन्तुहरूलाई आ-आफ्नो हिस्सा (कर र सम्मान) फर्काउने आध्यात्मिक र नैतिक प्रणाली नै 'पञ्चमहायज्ञ' हो।

पति–पत्नीको सम्बन्धः एक रथका दुई पाङ्ग्रा

वैदिक दर्शनमा पत्नीलाई 'अर्धाङ्गिनी' (Ardhangini) अर्थात् शरीर र चेतनाको आधा भाग भनिएको छ। पति र पत्नीबिचको सम्बन्ध कुनै मालिक र नोकरको होइन, न त यो एक-अर्काबिच प्रतिस्पर्धा गर्ने लौकिक दौड नै हो। उनीहरू त गृहस्थ रूपी एउटै रथका दुई पाङ्ग्रा हुन्, जसमध्ये एउटा मात्र पाङ्ग्रा कमजोर वा असन्तुलित भएमा जीवनको रथ अघि बढ्न सक्दैन।

सन्तराम महाराजको गुरु-परम्परा र भगवान् दत्तात्रेय (Lord Dattatreya) को दर्शन अनुसार यो सम्बन्ध स्वयं शिव र शक्तिको एकीकृत स्वरूप 'अर्धनारीश्वर' को जीवन्त रूप हो, जहाँ दुई अलग अस्तित्व एकाकार भएर पूर्ण बन्दछन्।

त्रि–देव तत्त्व र गृहस्थको सन्तुलन (The Trinity Elements in Marital Harmony): सन्तुलित र दिव्य गृहस्थ जीवनका लागि दम्पतीमा आपसी सम्मान **(Mutual Respect)**, अटल विश्वास **(Trust)**, र समर्पण **(Surrender)** हुनु अनिवार्य छ।

यस सम्बन्धलाई टिकाउन त्रि-देवको ऊर्जा यसरी कार्य गर्दछ:

- **ब्रह्मा तत्त्व (आपसी विश्वास र नयाँ विचार):** पति र पत्नीले मिलेर परिवारको जग बलियो बनाउन आपसी विश्वासको नव-सृजना गर्छन्।
- **विष्णु तत्त्व (सम्मान र सुरक्षा):** पतिले पत्नीको सुरक्षा, खुसी र सम्मानको ख्याल राख्नुपर्छ भने पत्नीले परिवारको एकता, वात्सल्य र संस्कारलाई जोगाउनुपर्छ, जसले परिवारको सुन्दर पालनपोषण गर्छ।
- **शिव तत्त्व (अहङ्कारको विसर्जन):** जब दुवैले आफ्नो व्यक्तिगत अहङ्कार **(Ego)** र संकुचित 'म' को भावनालाई त्यागेर व्यापक **'हामी' (We)** को भावना विकास गर्छन्, तब सबै कमजोरीहरू नष्ट भएर गृहस्थ आश्रम सफल हुन्छ।

जसरी एउटा सुन्दर गीत बन्नका लागि शब्द **(Lyrics)** र संगीत **(Music)** दुवैको उत्तिकै भूमिका हुन्छ। संगीत बिना शब्द खल्लो हुन्छ र शब्द बिना संगीत अपूर्ण हुन्छ; ठिक त्यसै गरी गृहस्थ जीवनको मधुर धुन बजाउनका लागि पति र पत्नीको विचार, लय र भावनाको सन्तुलित तालमेल आवश्यक पर्दछ।

गृहस्थका लागि सार:

गृहस्थ जीवन केवल संसारी सुख भोग्ने ठाउँ होइन, यो त एउटा महान् आध्यात्मिक जिम्मेवारी (Sacred Responsibility) हो। पञ्चमहायज्ञको दैनिक अभ्यासले मानिसलाई स्वार्थी र संकुचित हुनबाट रोक्छ र सम्पूर्ण ब्रह्माण्डको चेतनासँग जोड्दछ। वैदिक

दृष्टिकोणमा विवाह केवल शारीरिक र मानसिक मिलनबाट सुरु भएर आत्मिक उन्नति र आध्यात्मिक पूर्णता (Spiritual Perfection) मा पुग्ने परम पवित्र यात्रा हो।

सेवा-संकल्प:

दत्तात्रेय तत्त्व र २४ गुरुहरूले हामीलाई दाम्पत्य एवं गृहस्थ जीवनमा पञ्चमहायज्ञको सिद्धान्त र सन्तराम महाराजको सेवा–भावलाई पूर्ण रूपमा लागू गर्न नियमित रूपमा अभिप्रेरित गर्छन्। ज्ञानको खोजी (स्वाध्याय), प्रकृतिको सम्मान, अग्रज एवं पूर्वजहरूको आदर, जीवजन्तुप्रतिको करुणा, र असहायको सेवालाई जीवनको अभिन्न दैनिक अङ्ग बनाउने पवित्र सङ्कल्प (Solemn Pledge) लिन समेत यसले सल्लाह दिन्छ।

✦ ❖ ✦

भाग ५ — दुई संस्कृतिको सङ्गम: वैदिक नेपाल र सन्तराम गुजरात

✦ ❖ ✦

सांस्कृतिक विविधता र आध्यात्मिक एकता

सनातन धर्म एउटा विशाल र प्राचीन वटवृक्ष (Banyan Tree) जस्तै हो, जसका हाँगाबिँगाहरू विभिन्न भूगोल, भाषा, रीतिरिवाज र संस्कृतिमा फैलिएका छन्। बाहिरी रूपमा हेर्दा पूजाका विधिहरू,

पहिरन, खानपान र भाषाहरू फरक देखिन सक्छन्; तर यस विशाल वृक्षलाई जीवित राख्ने भित्री जरा (Spiritual Roots) एउटै हो, त्यो हो सत्य, करुणा र आत्मिक एकता।

जब दुई फरक पृष्ठभूमिका जीवनहरू एकाकार हुन्छन्, तब यो विविधता कुनै भिन्नता रहँदैन, बरु यो त ईश्वरको सृष्टिको सबैभन्दा सुन्दर र रङ्गीन उत्सव बन्न पुग्दछ।

फरक पृष्ठभूमिका जीवनहरू एकाकार गरिदिने वैवाहिक बन्धन केवल दुई व्यक्तिको वा दुई परिवारको लौकिक मिलन मात्र हुँदैन; भूगोलको सिमानाभन्दा धेरै माथि उठेको एक अलौकिक र हृदयस्पर्शी **सांस्कृतिक सङ्गम (Cultural Confluence)** बन्दछ। यस पवित्र मिलनमा दुईवटा महान् आध्यात्मिक ऊर्जाहरू एकाकार भएका हुन्छन:

- **नेपालको प्राचीन वैदिक जरा (The Ancient Vedic Origin of Nepal):** एकातिर सनातन हिन्दु परिवारको त्यो पवित्र उद्गम स्थल छ, जुन साक्षात देवभूमि र ऋषिमुनिहरूको तपोभूमि **नेपाल (Nepal)** सँग जोडिएको छ। पशुपतिनाथको आशिष, हिमालयको शून्यता र आदि-वैदिक परम्पराको शुद्ध सुगन्ध बोकेको यो एउटा यस्तो पावन जग हो, जसले जीवनलाई अटुट संस्कार र निष्ठा दिएको छ।

- **गुजरातको त्रि–देव/दत्तात्रेय परम्परा (The Divine Dattatreya Legacy of Gujarat):** अर्कोतिर, भारतको पावन **गुजरात (Gujarat)** राज्यबाट विकसित भएको परमपूज्य श्री सन्तराम महाराजको त्यो महान् अवधूत र भक्ति

परम्परा छ, जो स्वयं ब्रह्मा, विष्णु र महेशको एकीकृत रूप **भगवान् दत्तात्रेय (Lord Dattatreya)** को त्रि-देव तत्त्वमा आधारित छ। सादा जीवन, उच्च विचार र 'अखण्ड ज्योति' को दिव्य प्रकाश बोकेको यो एउटा यस्तो मार्ग हो, जसले सम्पूर्ण सृष्टिमा ईश्वर देख्न सिकाउँछ।

जसरी नेपालका हिमालबाट पग्लिएर बग्ने पवित्र नदीहरू र गुजरातको साबरमतीको शितलता अन्ततः एउटै विशाल समुद्रमा पुगेर आफ्नो भिन्नता बिर्सन्छन् र एक बन्दछन्; ठिक त्यसै गरी, नेपालको यो प्राचीन वैदिक मूल र गुजरातको दत्तात्रेय-सन्तराम भक्ति भाव विवाहको माध्यमबाट एउटै घर, एउटै आँगन र एउटै प्रार्थनामा समाहित भएका हुन्छन।

मन्त्रको उच्चारणमा भाषा फरक होला, तर हृदयको भाव एउटै हो। पूजाको थाली फरक होला, तर श्रद्धाको दियो एउटै हो। यो विवाहले प्रमाणित गरेको छ कि भूगोलले दूरीहरू त बनाउन सक्छ, तर जब आत्माहरू त्रि-देव र दत्तात्रेय तत्त्वको साक्षीमा जोडिन्छन्, तब त्यहाँ केवल एउटै सत्य बाँकी रहन्छ। शाश्वत प्रेम र आध्यात्मिक अभेदता। यो सम्बन्ध दुई संस्कृतिको सुन्दर माला हो, जसको प्रत्येक धागोमा सन्तराम महाराजको आशिष र वैदिक सनातनको गौरव बुनिएको छ।

नेपालको वैदिक र तान्त्रिक भूमि

नेपाल केवल एउटा भूगोल होइन; यो त आदिकालदेखि देवताहरूले समेत साधनाका लागि तड़पिएर रोजेको एक प्रचण्ड तपोभूमि (Land of Penance) र ब्रह्माण्डीय ऊर्जाको महाकेन्द्र हो। गगनचुम्बी दिव्य

हिमालयको काखमा अवस्थित यो पावन भूमि साक्षात् परमशिव र आद्याशक्ति महाकालीको अलौकिक क्रीडास्थल हो। यहाँको हावामा, ढुङ्गा-ढुङ्गामा र नदीका प्रत्येक तरंगमा आध्यात्मिक कम्पन तरंगित भइरहन्छ। संसारकै रक्षक देवाधिदेव श्री पशुपतिनाथ (Lord Pashupatinath) को आदि-उपस्थिति, मोक्षको महाद्वार मुक्तिनाथ (Muktinath), र आदिमाता सीताको प्राकट्य भूमि जनकपुर (Janakpur) जस्ता महातीर्थहरूले यो भूमि कति जाज्वल्यमान र अलौकिक आध्यात्मिक ऊर्जाले भरिएको छ भन्ने कुराको गवाही दिन्छन्।

नेपाली हिन्दू परम्पराको जग यति गहिरो र शक्तिशाली छ कि यहाँ **वैदिक मन्त्रहरूको अकाट्य शुद्धता (Purity of Mantras)** र प्रकृति-पूजाको आदिम चेतना मात्र छैन, बरु ब्रह्माण्डकै गुप्त रहस्यहरूलाई जागृत गर्ने **गूढ तान्त्रिक विधिहरू (Tantric Rituals)** को महाविज्ञान पनि जीवित छ। यो त्यो भूमि हो जहाँ ज्ञान र शक्तिको अभूतपूर्व सङ्गम छ।

यहाँ विवाह जस्तो पवित्र संस्कार केवल एक सामाजिक उत्सव होइन, यो त एउटा प्रचण्ड आध्यात्मिक रूपान्तरणको महायज्ञ हो:

- **वैदिक ऋचाहरूको सस्वर पाठ:** जब गुरु-पुरोहितहरूबाट वैदिक ऋचाहरूको सस्वर गर्जन हुन्छ, तब सम्पूर्ण वातावरण दैवी तरंगले गुञ्जायमान बन्दछ।

- **अग्नि कुण्डको विशेष निर्माण:** शास्त्रोक्त ज्यामितीय विधि अनुसार निर्माण गरिएको विशेष अग्निकुण्डमा प्रज्वलित

अग्निको साक्षात् साक्षीले दुई आत्मालाई जन्म-जन्मान्तरका लागि बाँधिदिन्छ।

- **पञ्चैबाजाको मङ्गल धुन:** पञ्चतत्त्वलाई जागृत गर्ने पञ्चैबाजाको मङ्गल ध्वनिले आसुरी शक्तिहरूलाई भगाएर दैवी चेतनाको आह्वान गर्छ।

नेपालको यो सनातन परम्पराले कति पनि विचलित नहुने **कठोर अनुशासन (Discipline)** र अक्षरसः पालना गरिने **शास्त्रोक्त विधि (Scriptural Injunctions)** लाई सर्वोपरि मान्दछ। यहाँ संस्कारहरू फेसन वा देखाउनका लागि बदलिँदैनन्; बरु युगौँदेखि चली आएको ऋषि-परम्पराको शुद्धतालाई कठोरताका साथ जोगाइराखिन्छ। यही अद्वितीय, अनुशासित र रहस्यमयी तान्त्रिक-वैदिक शक्तिको जगमा उभिएको नेपाली संस्कार जब गुजरातको दत्तात्रेय र सन्तराम महाराजको अगाध प्रेम एवं भक्ति परम्परासँग जोडिन्छ, तब ब्रह्माण्डकै सबैभन्दा ओजस्वी र पूर्ण सांस्कृतिक साम्राज्यको उदय हुन्छ।

गुजरातको सन्तराम भक्ति र सेवा मार्ग

अर्कोतर्फ, भारतको पावन पश्चिमी प्रान्त **गुजरात (Gujarat)** को नडियादस्थित श्री सन्तराम मन्दिरको यो भूमि एउटा यस्तो अलौकिक आध्यात्मिक ऊर्जाको केन्द्र हो, जसले मानिसलाई सीधा ईश्वरको प्रेमसँग जोडिदिन्छ। यो परम्परा कुनै जटिल कर्मकाण्ड, शुष्क बौद्धिक बहस वा शास्त्रार्थको कसिमा अल्झिँदैन; बरु यसले साक्षात् **अवधूत (Avadhoot) अवस्थाको त्यो परमोच्च स्वतन्त्रता** र अगाध

भक्तिमार्गको प्रतिनिधित्व गर्छ, जहाँ सम्पूर्ण सांसारिक बन्धनहरू पगालेर केवल **हृदयको परम शुद्धता (Purity of Heart)** र ब्रह्माण्डीय प्रेम मात्र बाँकी रहन्छ। परमपूज्य सन्तराम महाराजको यो मार्ग सरल छ, तर यसको गहिराइ अथाह छ।

"मानव सेवा नै माधव (ईश्वर) सेवा हो" (Service to Humanity is Service to God) भन्ने युगान्तकारी मूल मन्त्र बोकेको यो परम्पराले मानव जातिकै इतिहासमा सेवाको सबैभन्दा ठुलो र जीवन्त कीर्तिमान खडा गरेको छ। यहाँ ईश्वरलाई खोज्न हिमाल चढ्नु पर्दैन, बरु दुःखी र असहायको आँसु पुछ्नु नै परमात्माको साक्षात् साक्षात्कार गर्नु हो भन्ने सिकाइन्छ। यस मार्गले गृहस्थलाई तीनवटा अभूतपूर्व जगमा उभ्याउँछ:

- **परम सरलता (Utmost Simplicity):** अहंकारको पूर्ण विसर्जन र सादा जीवन।
- **निस्वार्थ भाव (Complete Selflessness):** फलको आशा नगरी सम्पूर्ण संसारलाई आफ्नो सम्झेर गरिने निष्काम कर्म।
- **पूर्ण गुरु–समर्पण (Absolute Surrender to Guru):** गुरुको इच्छा र चेतनामा आफ्नो अस्तित्वलाई एकाकार गराउने परम अवस्था।

यस परम्परामा कुनै पशु-बलि वा तामसी विधिहरू हुँदैनन्। यहाँ त करिब दुई शताब्दीदेखि बलिरहेको त्यो अलौकिक '**अखण्ड ज्योति**' **(Eternal Flame)** को एक नजर दर्शन, हृदयलाई पगाल्ने **भजन–कीर्तनको आनन्द**, र मन्दिरको आँगनमा आउने प्रत्येक भोको आत्मालाई बिनाकुनै भेदभाव आदरपूर्वक भोजन गराउनु (**अन्नदान -**

Annadanam) नै ब्रह्माण्डकै सबैभन्दा ठुलो र शक्तिशाली महायज्ञ मानिन्छ।

नेपालको त्यो कठोर, अनुशासित आदि-वैदिक एवं तान्त्रिक शक्ति जब गुजरातको यसै अगाध, कोमल र प्राणमयी सन्तराम भक्ति-सेवा महामार्गसँग आएर जोडिन्छ—तब शक्ति र भक्तिको, ज्ञान र कर्मको यस्तो अभूतपूर्व र संवेदनात्मक महासङ्गम बन्दछ, जसले यो वैवाहिक सम्बन्धलाई केवल धर्तीको नाता मात्र होइन, साक्षात् ईश्वरकै योजना र आशिष हो भनी प्रमाणित गर्दछ।

दुई परम्पराको सुन्दर मिलन

नेपालको जाज्वल्यमान आदि-वैदिक परम्परा र गुजरातको प्राणमयी सन्तराम भक्ति-सेवा महामार्ग वास्तवमा अलग होइनन्; यिनीहरू त एक-अर्काका परम **पूरक (Complementary)** हुन्। नेपाली वैदिक विरासतले हामीलाई ब्रह्मज्ञानको परम **'ज्ञान' (Knowledge)** र अडिग **'अनुशासन' (Discipline)** को जग दिन्छ भने सन्तराम परम्पराले हामीलाई हृदय पगाल्ने **'भक्ति' (Devotion)** र निष्काम **'सेवा' (Service)** को महामार्ग देखाउँछ।

शास्त्र भन्छ: ज्ञान बिनाको भक्ति दिशाहीन वा अन्धो हुन सक्छ, र भक्ति बिनाको ज्ञान शुष्क वा अहङ्कारी हुन सक्छ। तर जब ज्ञान र भक्ति, कठोर अनुशासन र अगाध सेवाभाव यस पवित्र वैवाहिक अग्निको साक्षीमा एकै ठाउँमा समाहित हुन्छन्, तब मात्र मानव जीवन **पूर्ण (Complete)** र दिव्य बन्दछ।

नवदम्पतीले यी दुवै दिव्य परम्पराहरूका उत्कृष्ट पक्षहरूलाई आफ्नो दाम्पत्य र गृहस्थ जीवनको मेरुदण्ड बनाउनु पर्छ:

- **नेपाली वैदिक परम्पराबाट:** कुल र परिवारप्रतिको अटुट उत्तरदायित्व, सनातन चाडपर्व र वैदिक संस्कारहरूको निष्ठापूर्वक संरक्षण, अग्रज एवं गुरुहरूप्रतिको आदर, र दैनिक पूजा–पाठ एवं स्वाध्यायको कठोर अनुशासन।
- **सन्तराम परम्पराबाट:** समाज र राष्ट्रप्रतिको निस्वार्थ सेवा, भोका, गरिब र असहायप्रतिको असीम करुणा (अन्नदान), गुरु-तत्त्वप्रतिको पूर्ण आत्म-समर्पण, र जीवनको हरेक मोडमा परम सरलता एवं अहंकारहीनता।

अमेरिकामा सनातन संस्कारको निरन्तरता

आजको तीव्र भूमण्डलीकरण **(Globalization)** को युगमा, विशेष गरी अमेरिका जस्तो अत्यधिक भौतिकवादी, द्रुत र व्यस्त समाजमा बसोबास गर्दा, आफ्ना पुर्ख्यौली संस्कार र जराहरू जोगाउनु आफैँमा एउटा प्रचण्ड चुनौती हो। तर, जहाँ दृढ सङ्कल्प हुन्छ, त्यहाँ यो किमार्थ असम्भव छैन।

संस्कार भनेको केवल भौतिक रूपमा मन्दिर धाउनु वा देखाउनका लागि चाडपर्व मनाउनु मात्र होइन। संस्कार त हाम्रो सोच्ने तरिका **(Way of Thinking)**, हाम्रा भावनाहरूको गहिराइ र जीवन जिउने परम कला **(Way of Life)** हो।

प्रवासको व्यस्ततामा पनि केही ससाना तर शक्तिशाली आध्यात्मिक अभ्यासहरूले हाम्रो घरलाई मन्दिर बनाउन सक्छन्:

- घरको एउटा कुनामा 'अखण्ड ज्योति' स्वरूप एउटा सानो, शान्त र उर्जावान् पूजाकोठा निर्माण गर्नु।
- दिनभरिको व्यस्तताका बिच पनि दिनमा कम्तीमा एक पटक सम्पूर्ण परिवार सँगै बसेर, ईश्वरलाई धन्यवाद दिँदै भोजन गर्नु।
- आफ्ना भावी सन्तानलाई गौरवका साथ आफ्नी मातृभाषा, वैदिक मन्त्र र पूर्खाहरूको गौरवशाली संस्कृति सिकाउनु।
- सन्तराम महाराजको 'मानव सेवा' को सिद्धान्त अनुसार आफ्नो आम्दानीको केही अंश नियमित रूपमा परोपकार र अन्नदानमा अर्पण गर्नु।

यही ससाना तर दृढ प्रयासहरूले नै सात समुद्रपारिको आधुनिक परिवेशमा पनि हाम्रो सनातन धर्म र दत्तात्रेय तत्त्वको सुगन्धलाई जीवन्त र जाज्वल्यमान राखिरहनेछन्।

आधुनिक परिवेशमा दुवै तर्फको समृद्ध सांस्कृतिक र आध्यात्मिक विरासतले एउटा यस्तो आदर्श पारिवारिक वातावरणको निर्माण गर्ने छ जहाँ पूर्वको अगाध आध्यात्मिक शान्ति, आन्तरिक तृप्ति र संस्कारको जरा पनि बलियो होस्, र पश्चिमको भौतिक प्रगति, आधुनिक ज्ञान एवं समृद्धिको फल फलाउने छ। सन्तुलित सहयात्रा वास्तविक सफलता र सन्तराम महाराजको परमोच्च आशिष् हुनेछ।

गृहस्थका लागि सार:

संस्कृति र परम्पराहरू हाम्रो जरा हुन्। जरा जति गहिरो हुन्छ, जीवनको रूख त्यति नै बलियो हुन्छ। दुई भिन्न परम्पराको मिलनले जीवनलाई झन् समृद्ध र फराकिलो बनाउँछ।

सेवा–संकल्प:

यस प्रकृतिको मिलनले दुवै परिवारका पवित्र परम्पराहरू, वैदिक अनुशासन र सन्तरामको सेवा–मार्गलाई समान रूपमा सम्मान र अभ्यास गर्न, तथा सनातनको सफल अभ्यासमा उच्च भूमिका खेल्न सहयोग गर्नेछ। भावी सन्ततिलाई यी दुवै संस्कृतिको उत्कृष्ट ज्ञान र संस्कार हस्तान्तरण गर्ने व्यवहारिक अवसर दिने सङ्कल्प लिन पनि यसको गहिरो प्रेरणा रहनेछ।

✦ ❖ ✦

भाग ६ — विवाह संस्कार: सात पवित्र पाइला र तिनको अर्थ

✦ ❖ ✦

विवाहका प्रमुख चरणहरू र तिनको आध्यात्मिक महत्त्व

वैदिक हिन्दू विवाह केवल एउटा उत्सव होइन, यो एक गहिरो आध्यात्मिक प्रक्रिया हो जहाँ दुई आत्माहरूले ब्रह्माण्डका शक्तिहरूलाई साक्षी राखेर जीवनभरको वाचा गर्छन्। विवाह संस्कारका प्रत्येक विधिको आफ्नै वैज्ञानिक र मनोवैज्ञानिक अर्थ छ।

१. सङ्कल्प (Sankalpa):

कुनै पनि शुभ कार्य गर्नुअघि सङ्कल्प गरिन्छ। यसले मनलाई एकाग्र (Focused) बनाउँछ। विवाहको सङ्कल्पमा समय, स्थान, र उद्देश्यको स्पष्ट उच्चारण गरिन्छ, जसले नवदम्पतीलाई उनीहरूको जिम्मेवारीको बोध गराउँछ।

२. कन्यादान (Kanyadaan):

'कन्यादान' को अर्थ छोरीलाई वस्तु जस्तै दान दिनु होइन। 'दान' शब्द 'दा' धातुबाट बनेको छ, जसको अर्थ 'सुम्पिनु' वा 'संरक्षणका लागि

दिनु' (To entrust) हो। मातापिताले आफ्नी प्राणभन्दा प्यारी छोरीलाई वरको जिम्मा लगाउँदै भन्छन्—"आजसम्म हामीले यसको पालनपोषण गर्‍यौँ, अब धर्म, अर्थ र काममा तिमीले यसको साथ नछाड्नू।" वरले पनि "नातिचरामि" (म कहिल्यै धोका दिने छैन) भनेर प्रतिज्ञा गर्छन्।

३. पाणिग्रहण (Panigrahan):

वरले वधूको दाहिने हात आफ्नो हातमा लिने विधिलाई पाणिग्रहण भनिन्छ। ऋग्वेद (१०.८५.३६) मा भनिएको छ: *"गृभ्णामि ते सौभगत्वाय हस्तं..." अर्थात्, "म सौभाग्य र सुखमय जीवनका लागि तिम्रो हात समात्छु। हामी सँगै बुढ्यौलीतर्फ अघि बढौँ।" यसले दुईबीचको समानता र सहकार्यलाई दर्साउँछ।

४. अग्नि साक्षी र मङ्गल फेरा (Agni Sakshi and Phere):

अग्नि (Fire) लाई देवताहरूको मुख मानिन्छ। आगोले सबै कुरालाई शुद्ध गर्छ र माथितर्फ उठ्छ। अग्निलाई साक्षी राखेर घुम्नुको अर्थ हो—हाम्रो सम्बन्ध पनि अग्निको ज्वाला जस्तै सधैँ उज्यालो र माथितर्फ (आध्यात्मिक उचाइमा) उठिरहोस्।

सप्तपदी: जीवनका सात आधारभूत प्रतिज्ञाहरू

विवाहको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण र अन्तिम विधि 'सप्तपदी' (Saptapadi - Seven Steps) हो। हिन्दू कानुन अनुसार पनि सप्तपदीको सातौँ पाइला पूरा नभएसम्म विवाह पूर्ण मानिँदैन। यी सात पाइलाहरू जीवनका सात आधारभूत आवश्यकता र प्रतिज्ञाहरू हुन्:

पहिलो पाइला (अन्न र स्वास्थ्यका लागि):

मन्त्र: "इष एकपदी भव..."

अर्थ: हामी हाम्रो परिवारको पोषणका लागि पर्याप्त अन्न र शुद्ध भोजनको व्यवस्था गर्नेछौँ। हामी एक-अर्काको स्वास्थ्यको ख्याल राख्नेछौँ।

दोस्रो पाइला (शक्ति र ऊर्जाका लागि):

मन्त्र: "ऊर्जे द्विपदी भव..."

अर्थ: हामी जीवनका हरेक सङ्घर्ष र चुनौतीहरूको सामना गर्न एक-अर्कालाई शारीरिक र मानसिक शक्ति (Strength) प्रदान गर्नेछौँ।

तेस्रो पाइला (धन र समृद्धिका लागि):

मन्त्र: "रायस्पोषाय त्रिपदी भव..."

अर्थ: हामी इमानदार र धर्मसम्मत बाटोबाट धन (Wealth) आर्जन गर्नेछौँ र त्यसको सही सदुपयोग (समाज सेवा र परिवारको उन्नतिका लागि) गर्नेछौँ।

चौथो पाइला (सुख र शान्तिका लागि):

मन्त्र: "मायोभवाय चतुष्पदी भव..."

अर्थ: हामी एक-अर्कालाई मानसिक शान्ति (Mental Peace) र सुख दिनेछौँ। दुःखको समयमा एक-अर्काको आडभरोसा बन्नेछौँ।

पाँचौँ पाइला (सन्तति र पशुधनका लागि):

मन्त्र: "प्रजाभ्यः पञ्चपदी भव..."

अर्थ: हामी असल र संस्कारी सन्तान (Righteous Progeny) जन्माउनेछौँ र उनीहरूलाई उत्तम शिक्षा दिनेछौँ। हामी प्रकृति र पशुहरूको पनि संरक्षण गर्नेछौँ।

छैटौँ पाइला (ऋतु र समयको अनुकूलताका लागि):

मन्त्र: "ऋतुभ्यः षट्पदी भव..."

अर्थ: हामी जीवनका सबै ऋतुहरू (सुख-दुःख, जवानी-बुढ्यौली) मा एकसाथ रहनेछौँ। समय जस्तोसुकै आए पनि हाम्रो माया र साथ परिवर्तन हुनेछैन।

सातौँ पाइला (मित्रता र वफादारीका लागि):

मन्त्र: "सखा सप्तपदी भव..."

अर्थ: यो अन्तिम पाइलासँगै हामी जीवनभरका लागि साँचो मित्र (True Friends) बनेका छौँ। हाम्रो मित्रता र वफादारी (Loyalty) कहिल्यै टुट्ने छैन।

सिन्दूर र मङ्गलसूत्रको अर्थ

विवाहपछि लगाइने सिन्दूर (Sindoor) र मङ्गलसूत्र (Mangalsutra) केवल शृङ्गारका साधन होइनन्। सिन्दूरले आज्ञा चक्र (निधार) लाई शान्त राख्न र मानसिक ऊर्जालाई सन्तुलित गर्न मद्दत गर्छ। मङ्गलसूत्रमा रहेका कालो पोतेले नकारात्मक ऊर्जा (Evil Eye) बाट

बचाउँछ भने सुनले शरीरमा सकारात्मक ऊर्जा प्रवाह गर्छ। यी चिह्नहरूले दाम्पत्य जीवनको पवित्रता र एक-अर्काप्रतिको समर्पणलाई सधैँ स्मरण गराइरहन्छन्।

गृहस्थका लागि सार:

विवाहका मन्त्रहरू केवल पुरोहितले पढ्ने शब्दहरू होइनन्, ती जीवन जिउने संविधान हुन्। सप्तपदीका सात वचनहरूलाई सधैँ याद राख्नु र तिनको पालना गर्नु नै सफल दाम्पत्य जीवनको रहस्य हो।

सेवा-संकल्प:

"हामीले अग्निदेवतालाई साक्षी राखेर लिएका सप्तपदीका सातवटै प्रतिज्ञाहरूलाई हाम्रो जीवनको अन्तिम श्वाससम्म इमानदारीपूर्वक पालना गर्ने संकल्प गर्दछौँ। हामी हाम्रो सम्बन्धलाई प्रेम, विश्वास, र मित्रताको बलियो जगमा उभ्याउनेछौँ।"

✦ ❖ ✦

भाग ७ — दैनिक साधना र सेवा: गृहस्थको व्यावहारिक मार्ग

✦ ❖ ✦

गृहस्थको दैनिक दिनचर्या (Dinacharya)

विवाहपछिको जीवन केवल काम गर्ने, पैसा कमाउने र सुत्ने चक्रमा सीमित हुनु हुँदैन। शरीरलाई स्वस्थ राख्न जसरी सन्तुलित आहार चाहिन्छ, त्यसैगरी मन र आत्मालाई स्वस्थ राख्न दैनिक साधना (Spiritual Practice) आवश्यक पर्छ।

एक आदर्श गृहस्थले आफ्नो दैनिक जीवनमा यी कुराहरू समावेश गर्नुपर्छ:

१. **ब्रह्ममुहूर्तमा जागरण:** बिहान सूर्योदयभन्दा अघि उठ्नु स्वास्थ्य र मानसिक शान्तिका लागि सर्वोत्तम मानिन्छ।

२. **ध्यान र प्रार्थना:** दिनको सुरुवात कम्तीमा १५ मिनेटको ध्यान (Meditation) वा इष्टदेवको प्रार्थनाबाट गर्नुपर्छ। यसले दिनभरिको तनाव (Stress) सँग लड्ने ऊर्जा दिन्छ।

३. **स्वाध्याय (Self-study):** हरेक दिन केही समय गीता, उपनिषद्, वा सन्तराम महाराजका उपदेशहरू जस्ता सत्सङ्गका पुस्तकहरू पढ्नुपर्छ।

४. **सात्त्विक आहार:** खाना बनाउँदा र खाँदा ईश्वरलाई समर्पण (Bhog) गरेर मात्र खानुपर्छ। शुद्ध र सात्त्विक भोजनले मनलाई पनि शुद्ध राख्छ।

सन्तराम महाराजको मार्ग: मानव सेवा

सन्तराम महाराजको सबैभन्दा ठूलो शिक्षा नै 'सेवा' हो। आधुनिक जीवनमा हामीसँग समयको अभाव हुन सक्छ, तर सेवा गर्नका लागि मन्दिर वा आश्रममै जानुपर्छ भन्ने छैन।

- **आफ्नै घरबाट सेवा सुरु गर्नुहोस्:** वृद्ध मातापिताको सम्मान र हेरचाह गर्नु सबैभन्दा ठूलो सेवा हो।
- **आम्दानीको सदुपयोग (Dasvandh):** आफ्नो मासिक आम्दानीको कम्तीमा २ देखि ५ प्रतिशत हिस्सा (सहजता रहेमा) छुट्ट्याएर त्यसलाई गरिबको शिक्षा, भोकालाई भोजन, वा असहायको उपचारमा खर्च गर्नुपर्छ।
- **अन्नदान (Food Donation):** सन्तराम मन्दिरको परम्परा अनुसार भोकालाई खाना खुवाउनु (अन्नदान) सर्वोच्च दान हो। आफ्नो जन्मदिन, विवाह उत्सव, वा अन्य शुभ अवसरहरूमा गरिबहरूलाई भोजन गराउने नियम बनाउनुपर्छ।

दाम्पत्य जीवनमा आउने सङ्कट र तिनको समाधान

दुई फरक पृष्ठभूमिबाट आएका व्यक्तिहरू एकसाथ बस्दा विचार नमिल्नु वा विवाद हुनु स्वाभाविक हो। यस्तो अवस्थामा:

- **संवाद (Communication):** समस्यालाई मनभित्रै दबाएर नराख्नुहोस्। शान्त भएर एक–अर्कासँग कुरा गर्नु।
- **क्षमा (Forgiveness):** गल्ती जोकोहीबाट पनि हुन सक्छ। अहङ्कार त्यागेर 'माफ गर' भन्न र 'माफ गरिदिएँ' भन्न सक्ने हृदय बनाउनु।
- **कृतज्ञता (Gratitude):** एक–अर्काका कमजोरीहरूलाई कोट्याउनुको सट्टा, एक–अर्काका राम्रा गुणहरूप्रति कृतज्ञ हुन सिक्नु।

सम्बन्ध ठूलो, तर्क सानो: सहृदयता नै परिवारको प्राण हो

अथर्ववेद (३.३०.१) भन्दछ: वैचारिक मतभेद स्वाभाविक हो, तर हृदयको एकता सर्वोपरि हुनुपर्छ:

सहृदयं सांमनस्यमविद्वेषं कृणोमि वः।
अन्यो अन्यमभि हर्यत वत्सं जातमिवाघ्न्या॥

अर्थ: म तिमीहरूलाई एउटै हृदय, एउटै मन र द्वेषरहित बनाउँदछु। जसरी गाईले आफ्नो नवजात बाच्छालाई निःस्वार्थ प्रेम गर्छे, तिमीहरू पनि एक-अर्कालाई त्यसरी नै प्रेम गर।

सन्देश: तर्क र बहस क्षणिक हुन्, तर परिवारको आपसी प्रेम शाश्वत हुनुपर्छ।

त्यस भन्दा एक कदम अघि बढेर ऋग्वेद (१०.१९१.४) थप्छ:

समानी व आकूतिः समाना हृदयानि वः।
समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति॥

अर्थ: तिमीहरूको सङ्कल्प, हृदय र मन एउटै होस् ताकि तिमीहरू पूर्ण सद्भाव र सुखका साथ सँगै जीवन बिताउन सक।

सन्देश: जब हामी आफ्ना प्रियजनका अगाडि झुक्छौँ, तब हाम्रा मन र हृदयहरू एक हुन्छन्।

सनातन संस्कृति, दत्तात्रेय मान्यता, र सन्न्यासी सन्तरामको ध्येयको चुरो यही हो "पारिवारिक सम्बन्ध अतुलनीय हुन्छ, जहाँ सानातिना असन्तुष्टिका तर्कहरूको मूल्य शून्य बराबर हुन्छ"।

म सही वा गलत प्रमाणित गर्ने मूल्यहीन अहंकारमा अल्झिएर होइन, मेरो अमूल्य परिवार बचाउन म सधैँ झुक्न तयार छु। मतभेद जेसुकै होस्, मेरा लागि तर्कभन्दा हाम्रो साथ ठूलो हो। म झुक्नुको अर्थ म गलत हुनु नहुन पनि सक्छ। बरु मेरो जीवनमा तिम्रो स्थान र हाम्रो साथको मूल्य अतुलनीय हुनुको स्वीकारोक्ति त्यहाँ सधैँ रहिरहनेछ। तिमी छौ र त मेरो संसार छ! हाम्रो हृदय र हाम्रो सङ्कल्प एउटै हो। हाम्रो परिवार एउटै हो। गन्तव्य एउटै हो।

त्यसैले, एक सच्चा सनातनी (चाहे वैदिक होस्, दत्तात्रेय मार्गको अनुयायी होस् या ज्ञानी प्रकृति पूजक) आफ्नो परिवार र प्रियतमसँग माफी माग्न कहिल्यै हिचकिचाउँदैन। किनकि उसको प्रियतम र परिवार सँगको सम्बन्धको मूल्य तुलना नै हुन नसक्ने गरि अनमोल हुन्छ। सहृदयता नै उसको जीवनको चुरो प्राण बन्दछ।

✦ ❖ ✦

भाग ८ — उपसंहार: एक शुभ आरम्भ

✦ ❖ ✦

दुई महान् संस्कृतिहरूको सङ्गम रुपी वैवाहिक यात्रा केवल दुई परिवारको मिलन होइन। नेपालको तपोभूमिबाट आएको वैदिक संस्कार र गुजरातको सन्तराम मन्दिरबाट आएको सेवाभावको यो मिलन आफैँमा अद्वितीय छ।

सामाजिक र कानुनी रूपमा दुई महान् संस्कृतिहरूको सङ्गमले एक अर्कालाई स्वीकार र सम्मान गर्दछ। यो वैदिक सनातन हिन्दु विवाह संस्कार समाज, प्रकृति, र ईश्वरलाई साक्षी राखेर आफ्नो सम्बन्धलाई आध्यात्मिक उचाइ दिने अद्वितीय उत्सव बन्दछ।

अद्वितीय उत्सवको घर केवल इँटा र सिमेन्टको भवन नबनोस्, त्यो एउटा यस्तो आश्रम बनोस् जहाँ:

- सन्तराम महाराजको अखण्ड ज्योतिको प्रकाश सधैँ बलिरहोस्।
- वैदिक मन्त्रहरूको पवित्रता गुन्जिरहोस्।
- अतिथिहरूले सत्कार पाऊन् र भोकाहरूले भोजन पाऊन्।
- दत्तात्रेयका २४ गुरुहरूले सिकाएको सन्तोष र शान्तिले बास गरोस्।

मङ्गल कामना (Blessings)

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत् ॥

(सबै सुखी होऊन्, सबै रोगमुक्त होऊन्, सबैले मङ्गलमय घटनाहरू देख्न पाऊन्, र कोही पनि दुःखको भागीदार नहोस्।)

श्री सन्तराम महाराजको असीम कृपा र भगवान् पशुपतिनाथको आशीर्वाद तपाईँहरू दुवैमाथि सधैँ बनिरहोस्। तपाईँहरूको दाम्पत्य जीवन सुख, शान्ति, समृद्धि, र आध्यात्मिक आनन्दले भरिपूर्ण होस्।

शुभम् भवतु ! (May it be auspicious!)

(यो पुस्तक श्री सन्तराम महाराजको भक्ति परम्परा र वैदिक गृहस्थ धर्मको गहन अध्ययनमा आधारित भई दुई महान् संस्कृतिहरूको सङ्गम रुपी पवित्र वैवाहिक यात्राको अवसरलाई वैदिक र अध्यात्मिक रुपमा मुल्यांकन गरि *तयार पारिएको हो।)*

✦ ❖ ✦